Syn for Sogn 2006

Lokalhistorier fra Silkeborgegnen

Silkeborg Lokalhistoriske Arkiv
Silkeborg Biblioteks Forlag

Silkeborg Lokalhistoriske Arkiv
Silkeborg Biblioteks Forlag

Forord

Rundt om i de gamle sogne,
sidder mange med en viden om *før*
og lyst til at formidle den.
Derfor udgiver Silkeborg Lokalhistoriske Arkiv
og Silkeborg Biblioteks Forlag dette hæfte,
hvor lokale kræfter skriver lokale historier.

Dette er så femte gang, hæftet udkommer,
og vi håber denne udgave bliver lige
så vel modtaget som de tidligere.

God fornøjelse!

Indhold

Skægkær Cementvarefabrik **7**
Af Vagn Lihn Kristensen

Resenbro Cementstøberi **11**
Af Vagn Lihn Kristensen

Sandstensstøberiet på Funder Bakke **12**
Af Annelise Rahbek Sørensen og Inge-Lise Hesel

Etableringsproblemer på Kolonien i Kragelund sogn 1765-1785 **16**
Af Martin A. A. Holm

Renovationens historie **22**
Af Kurt N. Christensen

Da vejene i Sejs og Svejbæk fik navne. **32**
Af Børge Egeberg Madsen og Niels Karup Andreasen

Mit liv – erindringsoptegnelser fra Sejling **34**
Af Esther Munk

Forgængeren til linje 7 **40**
Af Bent Hosbond

Gården Marienlyst i Virklund i perioden 1795 - 1927 **44**
Af Preben Strange

Lemmings skoler **50**
Af Bent Thor

Erindringer fra Nørreskov **54**
Af Poul Færk Magnussen

Syn for Sogn 2006
Lokalhistorier fra Silkeborgegnen
© 2006 Silkeborg Biblioteks Forlag
og forfatterne

Redaktion:
Hanne Arent
Kurt N. Christensen
Teddy Greibe
Vagn Lihn Kristensen
Erik Thisted

Lay-out, dtp og omslag:
Teddy Greibe Jensen

ISBN 87-88600-39-4
ISSN 1603-8754

Trykt hos Silkeborg Kommunes
Indkøbskontor

Silkeborg Biblioteks Forlag
Hostrupsgade 41A
8600 Silkeborg

På omslaget :
Vase fra Skægkær Cementstøberi

Skægkær Cementvarefabrik

Af Vagn Lihn Kristensen

Et eventyr i Skægkær by fra 1925 til 1982

I 1925 købte Carl Würtz et parcelhus, Viborgvej 92, Skægkær by. Her startede han Skægkær Cementvarefabrik, som blev en stor og kendt arbejdsplads i Balle sogn.

Han var født 6. juni 1894 i Kragelund præstegård som søn af præstegårdsforpagter Johan Würtz og Mette Johnsen.

Johan Würtz begyndte som selvstændig gårdmand og handelsmand i Funder Kirkeby, hvor sønnen Carl Würtz vokser op.

Carl Würtz, født 1894, død 1967

Carl kom på Kornmod realskole i Silkeborg og fik her sin realeksamen. Han tjente et par år på landet, inden han begyndte at læse til dyrlæge. Men han var klar over, at maskiner og handel var den rigtige vej frem for ham.

Den 26. januar 1915 blev Carl Würtz gift i Grønbæk Kirke med Ane Thormine Klostergaard Andersen, født 21. juni 1893 i Alling Nygaard, Svostrup sogn, som datter af gårdmand Anders Peder Andersen og Nicoline Jensine Mine Jensen.

Carl ernærede sig de første år ved landbrug og handel. Herefter var han i et års tid ansat på Resenbro Cementstøberi, inden han i 1925 købte huset, Viborgvej 92 i Skægkær, og startede cementvarefabrikken. Produktionen foregik i kælderen, og et halvtag var lagerlokalerne.

Carl Würtz eksperimenterede med nye metoder til fremstilling af cementvarer og med stort held. Han startede med at fremstille mur- og tagsten i cement, senere rør og mange andre artikler inden for cementvarer. Han leverede således mur- og cementtagsten til de 16 statshusmandssteder på Vester Kejlstrup mark i 1936.

I 1934 begyndte han at eksperimentere med en vibrator, idet han var klar over, at hvis cementvarer skulle være stærke, var det nødvendigt at cementen var vibreret sammen. Vibratoren, den første i verden, stod færdig i 1943.

Forsøgsmodellerne blev fremstillet af smedemester Charles Viktor Jensen i Balle Kirkeby. I 1943 fik Carl Würtz patent

Flisemaskine, en af opfindelserne

på vibratoren, og det vakte stor opsigt, da den i 1946 var udstillet på den første Købemesse i Fredericia efter 2. verdenskrig.

Vibratoren, under navnet *Rimas*, blev eksporteret til hele verden og solgt alene i Danmark til ca. 150 virksomheder inden for branchen.

Senere opfandt han en maskine til at fremstille rør på. Patentrettighederne blev solgt til et firma i Ringsted, som producerede maskinen mod at Carl Würtz fik sine procenter.

Inden Carl Würtz døde i 1967 havde han opfundet en ny maskine til fremstilling af betonblokke. Den blev fabrikeret på Kjellerup Vægt og Maskinfabrik.

Carl Würtz fremstillede også sandstensfigurer, som blev lavet i gipsforme og støbt i sandsten. En produktion som gjorde Carl Würtz kendt, ikke alene i Skægkær, men overalt i Danmark. Det var en af hans betroede medarbejder Agner Viborg Jensen, som stod for denne produktion.

Ud over et stort antal af de kendte sandstensfigurer som krukker, forskellige mindre og større opsatse, fugle og dyr, lamper, personer med og uden springvand m.m., havde fabrikken også fremstillet nogle store kunstfærdige genstande, hvoraf mange endnu står rundt omkring på egnen. Sand til fremstillingen blev hentet i Tandskov sand- og grusgrav.

Cementstøberiet havde en overgang 13 mand fast beskæftiget. Et af Carl Würtz' største problemer var, at han ikke kunne fyre sine medarbejdere i perioder med hård frost eller stilstand i byggeriet. Som han sagde: "Ja, men tænk nu, jeg får jo brug for dem igen, og måske de slet ikke kan få understøttelse, hvad skal de så leve af".

Virksomheden har desværre ikke været

forskånet for uheld. Den 23. maj 1950 mistede en mangeårig betroet medarbejder Martin Kaa livet. Man var ved at få en tungt lastet anhænger fra Viborgvej de 15–20 meter hen til lageret, da anhængeren tog magten fra de 4–5 mand, der måtte springe for livet. Den 52-årige Martin Kaa fra Skægkær nåede ikke bort i tide og kom i klemme mellem anhængeren og lagerets dørkarm, som den ramte med stor kraft. Martin Kaa var død på stedet.

Carl Würtz var aktiv modstandsmand under krigen. Det må have givet ham visse kvaler, at sønnen Johan blev tvunget til at køre for tyskerne. Når man under krigen kom forbi Carl Würtz stak man ham gerne nogle penge til modstandsarbejdet. Carl Würtz noterede beløbet ind i sin lommebog under en kode, så andre ikke kunne forstå indskrivningen. Det var tanken, at "Balle" modstandsgruppe skulle opbevare deres våben i Sejling Kirke, hvorfor Carl Würtz lod fremstille en nøgle til kirken.

Carl Würtz sad i to perioder i Balle sogneråd for Retsstatsforbundet. Han var tillige i bestyrelsen for midtjysk afdeling af Dansk Betonvare Industri

Johan Würtz

Den 1. marts 1967 overtog sønnen Johan Würtz virksomheden, som han drev videre ved siden af sin vognmandsforretning. Han udførte også kørsel for Balle kommune, ikke mindst med sneploven og grusning om vinteren.

Derudover solgte han brugte personbiler både detail- og en gros. Bilerne hentede han hjem fra København, måske som den første her på Silkeborgegnen.

Johan Würtz købte og drev gården Fuglsang, Sindingvej 32, Skægkær i Sinding sogn.

I 1968 lod Johan Würtz opføre nye lokaler og en stor hal på Viborgvej 100 ved siden af den gamle fabrik. En langt større og mere rationel produktion kunne tages i brug. Produktionen steg da også kraftigt i de kommende år. Ikke mindst på grund af det omfattende byggeri i 1970-erne.

Som formand på fabrikken havde Johan Würtz den dygtige og pligtopfyldende Peder Pedersen, som senere købte Resenbro Cementstøberi, hvorfra han også påbegyndte at fremstille sandstensfigurer. Johan Würtz forsatte til 1975 med sin bilhandel.

Johan Würtz måtte på grund af sygdom tage ophold på Ballelund plejehjem.

Lørdag den 6. september 1980 da han ville tage sig en smøg og i sin kørestol var kørt ud på gangen, var han uheldig at tabe en glød. Den antændte hans tøj og bredte sig til kørestolen. To tililende plejere fik bugt med ilden, og alle tre blev kørt på sygehuset. De to plejere kunne efter endt behandling udskrives, mens Johan Würtz var så slemt forbrændt, at han blev overført til Hvidovre brandsårsafdeling. Her døde han den 21. september 1980.

Jørn Andersen Würtz

I 1972 overtog sønnen Jørn Andersen Würtz, som var født den 25. december 1943, Skægkær Cementvarefabrik. Jørn Würtz blev gift med Aase, og de boede til 1972 på gården Fuglsang, hvor deres tre børn blev født. I 1972 byggede de et hus ved fabrikken, Viborgvej 100, Skægkær.

Jørn Würtz blev udlært i Kragelund Brugs for at få grundigt kendskab til handel. Og handlen på Skægkær Cementvarefabrik gik bare fremragende.

Produktionen voksede og voksede. Bl.a. fortæller Aase og Jørn Würtz, hvordan de

om natten kl. 4.30 stod op for sammen at påbegynde dagens arbejde. Når så arbejderne kom kl. 7.00, var de første varer fremstillet og dagens produktion var godt i gang.

Desværre opstod der i nogle år lange perioder med mangel på arbejde. Det skyldtes byggekriser, stor konkurrence m.m.

Det var medvirkende til, at Jørn Würtz i 1982 solgte fabrikken og i 1989 privaten. Og hermed var det slut med det store eventyr i Skægkær.

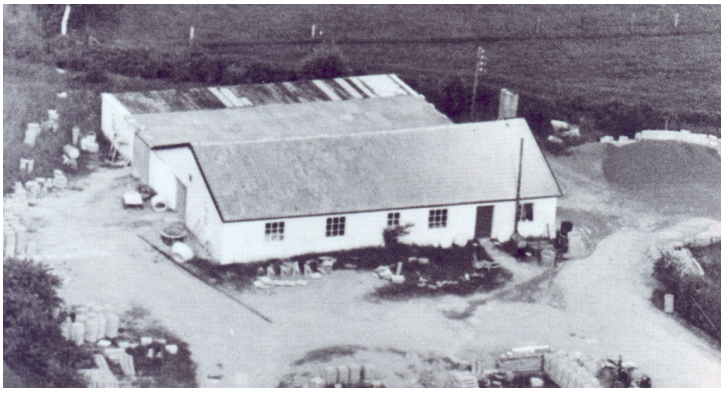

Viborgvej 92, Skægkær

I Resenbro blev der i 1916 anlagt et cementstøberi, som havde stor succes med de cementvarer, fabrikken producerede. Det var starten på en virksomhed, som eksisterede i ca. 75 år.
Fabrikken var ejet af Mathias Mathiasen. Da han døde i 1943 blev virksomheden solgt til ingeniør Madsen fra Portland Cement, Ålborg, som drev forretningen videre med en bestyrer, Anker Christensen, indtil 1970, hvor den blev afhændet.

På Skægkær Cementvarefabrik havde man en formand Peder Pedersen, kaldet 'Peder Cement'. Han havde med stor dygtighed i 32 år arbejdet på cementvarefabrikken ved Würtz-familien. Peder Pedersen kunne godt mærke, at der var problemer af forskellig art i Skægkær, så da han erfarede, at Resenbro Cementstøberi var til salg, tog han en snak med ingeniør Madsen, som han kendte fra sine helt unge år, hvor han havde arbejdet for Madsen på Portland Cement. Ingeniør Madsen syntes godt om, at Peder Pedersen skulle overtage hans virksomhed og gav ham et overordentlig godt købstilbud.

Peder Pedersen, der er født i 1924, blev gift med Karen Klostergaard. De fik datteren Ruth og familien boede i Skægkær til 1972.

Da Peder Pedersen som 46-årig overtog Resenbro Cementstøberi i 1970, var fabrikkens bygninger og maskiner umoderne og nedslidte. Med i købet var også en godt 3 tdr. land stor grund incl. den gamle sandgrav, som var blevet til en pæn stor sø.

Peder Pedersen havde fra sit arbejde i Skægkær en god viden om cementstøberi med til Resenbro, og ret hurtig fik han en god produktion sat i gang. Men produktionen kunne slet ikke følge med ordretilgangen trods ansættelse af nogle nye og dygtige folk. Alt inden for beton kunne han levere. Og naturligvis også de flotte, kendte sandstensfigurer, som man også havde produceret i Skægkær og i Funder. Det blev opgivet at bruge sandet fra firmaets egen sandgrav, idet der blev stillet større krav til de moderne betonvarer.

Peder Pedersen byggede i 1972 en villa på Stigdalsvænget 5, bag ved de gamle bygninger op mod bakkerne. Han ombyggede og renoverede de gamle, dårlige fabriksbygninger, således blev der bygget et kontor og en frokoststue med elvarme og et toilet til personalet. Indtil da havde man blot haft et gammeldags das.

Peder Pedersen døde 5. april 1989 i Resenbro, 65 år gammel efter et virksomt liv. Karen Pedersen kørte firmaet videre de næste tre år, hvor hun solgte ud af færdigvarelageret, maskinerne og andet. De gamle sandstensforme til sandstensfigurerne overgik til Lemming Hegn, en virksomhed som eksisterer stadigvæk.

Maleri af støberiet Funder Bakke 58

Ved Funder Lokalhistoriske Forenings 15-års jubilæumsudstilling *Kunsten i Funder – Funder i kunsten* dukkede mange malerier op, som ingen vidste eksisterede. Blandt dem var et maleri fra 1948 malet af Rich. Wiggers. Maleriet var fra Funder Bakke med Sandstensstøberiet som motiv.

Dette fund inspirerede foreningen til at indsamle oplysninger om stedet. Man fandt ud af, at Sandstensstøberiet var startet af murermester Mailor Hesel midt i 1930-erne. Han producerede sandstensfigurer, som bl.a. blev brugt som havedekorationer. Figurerne blev støbt i forme, som han selv fremstillede. I flere år havde han hjælp i produktionen af Jens Chr. Hesel. Støbemassen havde Mailor Hesel selv lavet en opskrift på. Til massen blev der anvendt sand fra sandgraven, som ses tydeligt i baggrunden på maleriet fra 1948.

Figurerne blev støbt i to dele og derefter sat sammen. Så kunne det store polerarbejde gå i gang. Når figurerne var færdige blev de sat til salg. Hesel havde flotte salgsbrochurer til at friste kunderne med.

Blandt de lidt større sandstensdekorationer, som virksomheden fremstillede, var en kronhjort. Den kunne i mange år bl.a. ses ved den for længst nedrevne Resenbro kro.

Sandstensstøberiets produkter blev for det meste solgt til private, men enkelte virksomheder har f. eks købt ure som blev indmuret i bygningerne.

Sandstensstøberiet blev i daglig tale kaldt for *Støberiet*. Det blev drevet sideløbende med murerforretningen. Støberiet ophørte med at støbe figurer til salg sidst i tresserne.

Rundt i landet kan man stadig her i 2006 se nogle af de produkter, som blev fremstillet på Funder Bakke. Formene findes ikke mere – de er gået til i årenes løb.

Bygningerne i dag

Denne lå i Resenbro Kros Have

Denne ligger stadig i Frederiksdal og er nok en af de sidste

Skorstensregulatoren

Fra 1954 producerede virksomheden også en skorstensregulator, som blev meget populær. Mailor Hesel fik patent på regulatoren og fik den mønsterbeskyttet. Sådan en mønsterbeskyttelse gælder for en periode på 25 år og kunne derefter forlænges, hvad Hesel dog ikke gjorde.

Ved en revy i Funder (1957-58) blev skorstensregulatoren omtalt som: *Hvad er verdens største under? – det er skorstensregulatoren "Funder".*

I 1971 var det Mailor Hesels søn, Erling, der overtog murerforretningen samt produktionen af regulatorerne.

Erling Hesel fik i 1991 en ny ide, som gik ud på at anvende regulatoren som havelampe.

I 1999 flyttedes produktionen af skorstensregulatoren til Funder Bygade 26, og der har man stadig mulighed for anskaffe sig en. Regulatorerne er gennem årene solgt mange steder i Danmark og i Norge.

Skorstensregulatoren

FUNDER

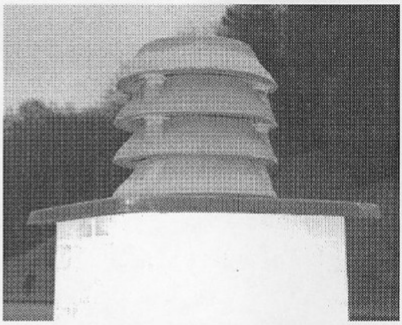

Skorstensregulatoren Funder er fremstillet siden 1955, hvor den naturligvis straks blev mønsterbeskyttet.

Der er solgt ca. 25.000 stk. over hele Danmark og der foreligger talrige anbefalinger fra såvel private som håndværkere og skorstensfejere.

Foruden at sikre et optimalt træk i alt slags vejr, er den også dekorativ og giver en flot afslutning på skorstenen.

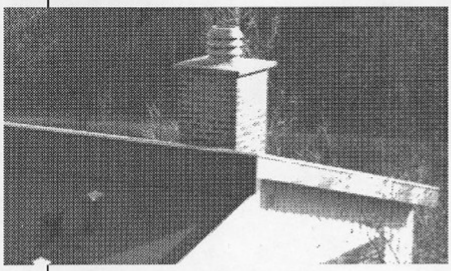

- **forhindrer vindnedslag**
- **formindsker faren for vandnedtrængning**
- **ensartet træk i alt slags vejr**
- **minimale monteringsudgifter**

Montering:

Udgifterne er minimale, da regulatoren kun består af 2 dele.
Den løse ring fastmures på skorstenen i cementmørtel.
De 3 ringe, der er samlet med 3 stk. Ø-jern, monteres nu i hullerne på den løse ring.
Det anbefales at hælde lidt cementvælling i hullerne for at bekytte jernet optimalt mod rust.

Enefremstiller:

M. Hesel & Søn
Murermestre
Funder Bygade 26 • 8600 Silkeborg • Tlf. 86 85 10 03
Fax 86 85 18 32 • Mobil 22 11 42 03

Udendørslampen

FUNDER

Den ideelle løsning på Deres udendørs belysning.

Markedets mest robuste og vejrbestandige lampe.

Materialer: Beton, behandlet med 2 gange facademaling (hvid)

Lysamatur: Demko godkendt til 75 W eller 11 W PLC lavenergi pærer

Mål: Højde, max 105 cm
diameter 37 cm

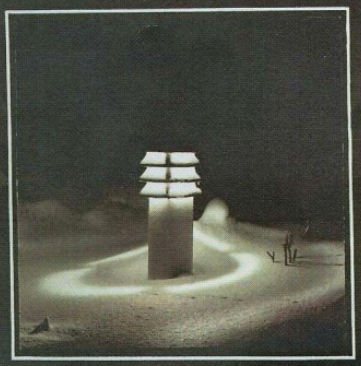

Fabr. M. Hesel og søn . Funder bakke . 8600 Silkeborg . 86 85 10 03

En historisk, men for de fleste glemt kendsgerning er, at den nordvestligste del af Kragelund sogn, Frederiksdal, Frederiksmose og Christianshøj er et gammelt såkaldt Kartoffeltysker-område. Der er tale om området nordvest for Kragelund, nord for Stenholt, sydvest for Pederstrup og syd for Hauge og Revl, øst for hovedvej A13. De fleste forbinder selvsagt kartoffeltyskere med området Frederiks og Havredal, Grønhøj og Julianehede, og det er måske også fordi nogle af disse områder i højere grad har bevaret noget af den barske natur, vi forbinder med heden. Derimod er det omtrent i dag usynligt at Frederiksdal, Frederiksmose og Christianshøj er gamle hedearealer.

Allerede i begyndelsen af 1900-tallet konstaterede J. Jensen i Refshale, at det gamle område "kolonien" måtte betragtes som en fuldstændig almindelig og integreret del af sognet, der var intet tysk tilbage pånær et par efternavne. Alligevel blev området af mange til op i 1900-tallet kaldt *kolonien*.

Allerede på dette tidspunkt var det vide udsyn, som kun findes i hedeegne, ved at forsvinde, og i dag har store fyrreplantager og læbælter fuldstændig lukket udsynet. Moserne er for en stor del drænet, og omtrent al jord er under plov eller tilplantet. Kun enkelte pletter med lyng findes bevaret.

Men de første 20 års kultivering af heden i dette område var på ingen måde nemt, og i det følgende skal jeg berette lidt fra mine kopier og noter fra Landsarkivet i Viborg.

Skellet til dette område er i dag usynligt, og det har det nok også været i 1760-erne da opdyrkningen begyndte derude. Da var det én stor hede, en del af den store Alhede.

Folkene fra de nævnte grænseområder havde deres egen del af heden, den del, der helt tilbage fra før nogen huskede, havde været landsbyens overdrev, og hvor får, køer eller stude blev drevet ud om dagen af hjorddrengene, hvor man sankede lyng til tag eller brændsel.

Men midt mellem disse hedeområder lå altså et område, der ikke rigtigt tilhørte nogen. Der var ingenting, andet end lyng og mose, og to sæt hjulspor, det ene forbandt Pederstrup med Stenholt, Klode Mølle og Hærvejen; det andet hjulspor Kragelund og Revl.

At området var ejerløst, var måske især en tanke, som de omkringliggende landsbyers beboere havde fået i løbet af 16- og 1700-tallet, for oprindeligt var det en del af Den Kongelige Vildtbane, anlagt i 1500 -tallet, og tilhørte således kongen.

Selve hedeopdyrkningssagen er der skrevet en masse om i forvejen, hvorfor jeg ikke vil bruge pladsen på dette her. Faktum er kort, at staten øjnede en pengemaskine i hedeopdyrkning, og indkaldte tyskere fra Frankfurt-området til opgaven.

Processen gik imidlertid helt i kage af forskellige årsager. Danmark var ikke ordentligt forberedt, så i 1759 stod man i Knudstrup med første kolonne af kolonister, der skulle opdyrke heden. Der var intet hus bygget, ingen besætninger købt, ingen jord umiddelbar tilgængelig for opdyrkning. Heden lå, som den havde ligget i århundreder. Kolonisterne blev indlogeret i interimistiske tørvehytter på heden, som de selv måtte bygge, indtil de lovede gårde stod færdige.

Da antallet af kolonister støt voksede, indså man i 1760, at anlæggelsen af Frederiks, Christianshede og Julianehede var utilstrækkeligt, og at man måtte begynde at se sig om efter flere steder. Skygge Hede var et område, man ikke forestillede sig at inddrage, da det var for ringe, sandet og lavtliggende, men under de givne omstændigheder blev også dette område inddraget i planerne, og Gl. Frederiksdal og Gl. Frederiksmose (nuværende Kompedal og Gråmose) blev anlagt.

Disse 2 kolonier lå altså vest for hærvejen, i Thorning sogn, og skulle hver rummer 15 dobbeltgårde med plads til 30 familier.

På grund af ventetiden på bolig og dyr kom kolonisterne på statsfinansieret overførselsindkomst, dagpenge.

Gl. Frederiksdal og Gl. Frederiksmose blev som alle andre kolonier anlagt med landsbyfællesskab, efter kolonisternes ønske, men det viste sig at være upraktisk, da der blev for langt til de yderste hedeområder. De 2 kolonier var også plaget af sandflugt og oversvømmelse, så allerede i 1764 erfarede staten ved koloniforvalter Hans Kiersgaard, at disse kolonier burde flyttes til bedre egnede arealer.

Den 22. juni 1764 gennemgik koloniforvalteren med nogle Frederiksmose- og Frederiksdalkolonister et hedeområde østen for Hærvejen i Kragelund sogn, der grænsede op til private jorder i Thorning, Vinderslev og Kragelund sogne. Beskrivelsen af området blev nedfældet skriftligt, og i denne designation får vi den formentlig første beskrivelse nogensinde af præcis dette område i sognet. Det kan bemærkes, at der ikke nævnes et eneste træ. Jordene er skiftende, beskrives mest positivt i Frederiksdalområdet, ringest i Christianshøj. Det er mange steder synligt, at der i gammel tid har været drevet landbrug.

Under gennemgangen af området opdeltes det i kolonisteder, og i Middel Frederiksmose på Kruusbær Bakke anlagdes 3 gårde (nuværende Hesselskovvej 21-23); Neder Frederiksmose på en stor banke nord for Røverstue Bek 2 gårde (nuværende Hesselskovvej 13); Over Frederiksdal på 3 unavngivne banker sydøsten for Røverstue Bek 2 gårde (nuværende Frederiksdalvej 47); Middel Frederiksdal på Gyvel Banken 2 gårde (nuværende Frederiksdalvej 50); Neder Frederiksdal på eller ved siden af en bakke liggende ved Kragelund-vejen 1 gård (nuværende Gilbakkevej 6); og endeligt Christianshøj, hvor man ved Bedehøj og lidt længere mod vest ved en lille høj placerede i alt 4 gårde (nuværende Christianshøjvej 26). Samme sted opførtes et skolehus til de tyske kolonisters børn.

I 1765 i februar kom den kongelige ordre til at flytte gårdene til de ovennævnte steder i Kragelund sogn. I løbet af sommeren arbejdede håndværkere med at nedbryde og flytte gårdene, mens de tyske kolo-

nister i det små begyndte at opdyrke deres nytildelte jord.

Til brøndene blev brugt granlægter og søm, og i Middel Frederiksmose var den 9 3/4 alen dyb.

Midt i flytterodet kom meddelelsen om, at den overførselsindkomst kolonisterne hidtil havde overlevet på, ville ophøre pr. 31/12 1765. Enhver måtte så klare sig selv på de vilkår, fæstebrevet gav. Da man først stod og skulle til at i gang med hedeopdyrkningen i Kragelund sogn i 1765 var dette uoverskueligt for de tyske kolonister. De søgte derfor alle pånær én om tilladelse til at rejse.

Besætningerne blev solgt på auktion, og de rejste i samlet flok af sted.

Tilbage stod 13 nyopførte men ubeboede, tomme gårde og et skolehus. Koloniforvaltningen satsede nu på at hverve danske kolonister, og pr. 31/12 1765 var alle steder besat på ny, skolehuset blev fæstet ud til en husmand.

De nye kolonister kom både fra lokalområdet Kragelund, Serup og Vinderslev; men også fra Jelling og Bryrup. Ved årsindberetningen 31/12 1765 er de på plads med deres familier, vogne og harver, og der manglede kun en ting – besætning. Dobbelt uheldigt for disse kolonier, idet det nu var anden gang, at hedeopdyrkningen strandede af den årsag. Besætningen kom først i 1766.

Kolonisterne fik fæstebreve, der beskrev deres muligheder og rettigheder. Fæstebrevene har omtrent ens ordlyd, for kolonistederne var fra begyndelsen ens.

8 fag stuehus, og 8 fag stald og ladehus, ligesom det nu forefindes udi god beboelig stand, og det på følgende betingelser:

Fæsteren må beholde og drive gården med tilliggende resten af livet, jorden drives i fællesskab med naboerne.

Fæsteren eller hans efterkommere får 20 års skattefrihed, frihed for korn- og kvægtiende, frihed for soldatertjeneste, soldaterindkvartering, frihed for hoveri m.m. Kun koloniforvalterens postbreve skulle befordres. Det nævnes at de 20 års frihed evt. kan forlænges, hvis der er behov og kolonisten i øvrigt har været flittig og stræbsom.

Fæsteren skal selv betale tiende til sognepræst og degn 3 gange om året, og selv betale til præsten for bryllupper, barnedåb og ved moderens introduktion til gudstjenesten efter fødslen, og betale til degnen for undervisningen af børnene.

Fæsteren har mulighed for at overlade gården til en søn eller datter, eller en slægtning eller en helt fremmed, blot vedkommende er duelig og egnet, og at der med sådanne forandringer i øvrigt i forvejen laves ansøgning til koloniforvalteren.

Fæsteren får 45 rigsdaler i stedet for besætning in natura, men forpligter sig fremover til at holde en besætning af især stude, køer og får, så der til enhver tid er værdi for pengene. Der anlægges en brønd, som fæsteren har forpligtelse til at vedligeholde. Fæsteren for udleveret harve, plov og vogn og øvrigt gårdinventar, som skal holdes i stand og forblive ved gården.

Hvis fæsteren overholder sine for-

> pligtelser, dyrker jorden, og ikke bortsælger eller udlejer noget gården tilhørende, garanteres han at gården ikke vil blive solgt eller afhændet af staten nu eller fremover.

Sådanne forhold kan jo umiddelbart lyde fornuftige, og det virker heller ikke til, at der har været nogle problemer med at få de mange gårde bortfæstet. Nogle har sikkert stirret sig blind på skattefriheden i 20 år og troet, at dermed var lykken gjort. At livet på heden dermed med tiden kom bag på nogle af fæsterne, kan ikke undre.

Der var mange problemer, f.eks. til enhver tid at holde en besætning til en værdi af mindst 45 rigsdaler, endsige for nogle bare at overleve, og koloniforvalteren har måttet se stort på nogle af forpligtelserne i fæstebrevene fra tid til anden i de onde år. Jens Christiansen fra Jelling fik f.eks. fæstebrev i 1765 på en gård i Over Frederiksdal.

I maj 1767 bønfaldt han koloniøvrigheden om hjælp, da den ene af hans køer var døde, og familien følgeligt manglede smør og mælk. Naboerne attesterer, at det er sandt. Koloniforvalteren vil gerne hjælpe, men hans penge er øremærket til brøndenes vedligeholdelse. I 1770 var problemerne åbenbart vokset Jens Christiansen over hovedet. Han bliver indberettet som dårlig betaler til koloniforvalteren af en anden kolonist, som et par år tidligere havde lånt J. Christiansen 21 rdl og 3 mark, fordi hans besætning var døde. Koloniforvalteren Hans Kiersgaard indfandt sig 3. november 1770 og ville beslaglægge Jens Christiansens bo og kreaturer, og forlangte fæstet overdraget til en af naboerne, hvilket J. Christiansen havde nægtet. I februar 1771 var J. Christiansen forsvundet og havde efterladt konen, der blev sat i forhør. Konen vidste ikke, hvor han var, eller hvornår han kom tilbage. Naboerne bekræftede, at de intet havde set til J. C. hele vinteren.

Ved eftersyn af besætningen fandtes et par pløjestude og 4 får i mådelig tilstand, enken mente, at der også skulle være en ko, men den kunne ikke findes. Hesten var 'synder på i foder', men om den var levende eller død, vidste konen ikke. Desuden fandtes en vogn med fjæl og saddel. Plov og harve var efterladt på marken på grund af vinterens tidlige komme. Sædekornet til forårssåningen, som var blevet forstrakt dem fra de kongelige magasiner var borte – formentligt spist.

Dertil kom lån fra både mølleren i Bording og i Mausing, som der ikke var betalt af på.

Noget at bohavet var pantsat i.f.m. lånet til nye husdyr et par år tidligere, men ved gennemgang af pantet fandtes ganske vist 1 stud, 1 håndkværn, 1 dyrt hængeskab, men resten af pantet – væven og fyrrekisten – var borte. Væven var pantsat igen, kisten var solgt, forklarede konen.

Konen ville ikke opgive fæstet, men da hun kun kunne fremvise 4-5 knipper rughalm som foder til besætningen resten af vinteren, må vi forestille os, at hun blev nødt til det.

I 1772 nævnes, at fæsteren på stedet er Morten Andersen, men at han på grund af armod også er stukket af fra stedet.
Samme år indberettes: 'Jens Nielsen havde i Foraaret hverken Besætning, Sæde Korn eller Æde Korn, jeg maatte derfor Sætte Ham fra gaarden og i Hans Stæd indsadt En god Bonde Jens Christensen, forhen Bonde i Midler Friderichsmose..'

I andre forhold fornemmer man også koloniforvaltningens fejlvurdering ved bortfæstning.

Oluf Nielsen Qvam i Christianshøj fæstede skolehuset i 1766. Han var snedker, og i 1773 efter 7 års arbejde klagede han sin nød til koloniforvaltningen. Husmanden var ikke bonde og konen langt mindre, og de kunne ikke drive jorden og måtte betale sig fra, at andre udførte arbejdet, hvilket de imidlertid ikke længere havde råd til. Det var dyrtid, der var ingen efterspørgsel på snedkerarbejde, de kunne ikke overleve og søgte derfor om lov til at afstå huset til folk, som er bondearbejde ‚bevandt'. Dette blev naturligvis imødekommet, da forvaltningen næppe har ønsket flere 'bortrømte kolonister'.

Også Hans Johansen fra Christianshøj voldte forvaltningen problemer. I 1772 indberettede en mand i Gråskov, at Hans Johansen fra Bedehøj koloni har 'afviget', idet han har trængt ind i hans hus og tiltvunget sig mad og brød, for derefter at løbe til Knudstrup og komme tilbage og tiltvinge sig flere kager og brød, ødelægge to oste, slå i bordet og løbe ud i heden og te sig desperat, så det havde været nødvendigt at tilkalde naboer for at binde den gale mand. Hans Kiersgaard nævner utallige gange at have hjulpet ham i nøden, men han havde været en besynderlig og besværlig kolonist, der havde vidst at gøre sig unyttig, når der var brug for ham. H. Kiersgaard beretter, at Hans Johansen på hans påbud om en posttur til Viborg med et brev, nok havde været ved sine fulde fem, men havde været vrangvilling og studsig, og for at gøre sig unyttig havde bortkastet brevet i heden, alt imens han opførte sig som en galning.

I august 1772 indberettes han at være frasat sit kolonisted, da hans og konens hensigt tilsyneladende havde været at udtære stedet om vinteren og levere ham gården næste forår ganske ødelagt. Om Hans Johansen var sindssyg eller bare sulten, står hen i det uvisse.

Et andet problem var landsbyfællesskabet og i det hele taget gårdenes placering.

Fæsterne i Neder Frederiksmose klagede allerede i 1772 derover. Deres kolonigårde var bygget på et meget ubekvemt sted. Dels nævnes, at gårdene ligger i et noget kuperet terræn klods op af en større mose, hvilket besværliggør markarbejdet. De nysåede agre "bliver fordærved af den usunde Damp og Uhr, der driver ud af Moserne, som vi hver aar med skade erfarer".

Gårdenes placering i den ene side af den jord, der kunne opdyrkes var et problem. Der var ikke nok opsyn med de østligste marker, der ødelagdes af Vinderslevgaards fæstebønder fra Vinderslev og Mausing. Der søgtes om flytningshjælp fra kommissionen, men dette blev i første omgang afslået. Flytningen bevilgedes dog senere i 1775, men tilsyneladende kun til den ene gård, der flyttedes øst på til udmarken.

Denne flytning var langt fra den eneste. I starten af 1780-erne kom der en del klager over fællesskabet, og det gik i opløsning flere steder. I 1781 i Middel Frederiksmose knagede det gevaldigt i fugerne, og en af fæsterne klagede til kommissionen, at naboerne Hans Christensen og Peder Andersen havde besluttet til Mikkelsdag at så rug i et jordstykke, der var fælles og havde været udlagt i Brak i 7-8 år. Peder Pedersens rettigheder til jorden interesserede dem tilsyneladende ikke, så han føler, at naboerne vil fordærve ham og hans efterkommere.

I Christianshøj bad husmanden om at

udtræde af fællesskabet i 1783, og at en del gårde i 1780-erne udflytter til markerne sandsynliggør, at det er på dette tidspunkt, man har opgivet fællesskabet. Fra Middel Frederiksmose flyttede 1 gård til nordøstre udmark og blev til Nordre Frederiksmose, fra Christianshøj flyttede 1 gård vest på og blev til Vestre Christianshøj, fra Over Frederiksdal blev udflyttet 1 gård til Østre Frederiksdal, og fra Middel Frederiksdal udflyttedes Søndre Frederiksdal.

I oktober 1782 synedes de udflyttede gårde for at konstatere, om den bevilgede udflytningshjælp var berettiget. Jens Pedersens sted i Vester Christianshøj blev beskrevet således:

Jens Pedersens gård:

Stue Huset orienteret øst-vest 9 fag, indrettet således: Øster ende. 3 fag til køkken og bryggers, med ovn og skorsten. Loft over 7 fag. Vesten for en stue med 2 karm vinduer og lergulv, 6 døre i alt. Vesten for igen et fag, hvoraf den ene halvdel er til et kammer, den anden forstue. De 3 vestligste fag var indrettet til en stue, men var på synstidspunktet anvendt til kvæg. Huset er forsvarlig opbygget, muret og tækket. Mønningen manglede og skorstenen manglede at blive pudset.

Laden. 9 fag. Forsvarligt bygget og tækket. 3 opmurede skillerum, 1 dør, 3 gab.

Østen i gården et hus. 5 fag til kreaturer, tækket med lyng, på synstidspunktet opmuret med jordtørv, men forventes senere udfyldt med fletværk og lerklining. 2 døre. Dette hus er bygget for fæsterens egen regning.

Mod slutningen af 1700-tallet blev indberetningerne fra kolonierne mindre detaljerede. Det fornemmes dog, at der hovedsageligt faldt lidt mere ro over kolonien efter af jordfællesskabet blev ophævet. Der blev råd til f.eks. at opføre et ekstra hus, hvor simpelt det så end måtte være. Der synes ikke at være nogen tydelig reaktion på skattefrihedens ophør i 1785, til gengæld begyndte overdragelsen af nogle af kolonistederne til den yngre generation på dette tidspunkt.

Alle kolonisteder overgik omkring 1850 til selveje, trods fæstebrevenes løfte om at gårdene aldrig skulle sælges. Men med salget, og med de muligheder for forbedring af jordens bonitet der kom gennem 1800-tallet, kunne de gamle hovedparceller nu brødføde flere, og området blev langt tættere befolket med mange mindre gårde, som det ses i dag.

Kriegbaums kolonigård i Resenfelde, udflyttet fra Grønhøj i 1779. Malet af Hans Smidth i 1908, er på Skive museum.

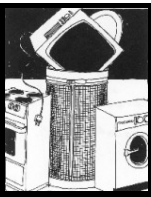

Renovationens historie kan opfattes som et udelikat emne, men problemet med at skaffe sig af med affald, har det altid været nødvendigt at få løst. Og efterhånden som samfundet er udviklet, er problemer med affald ikke blevet mindre. Alligevel er emnet kun sparsomt beskrevet, og denne beretning er kun at betragte som et kort beskrivelse, der bygger på avisartikler i de lokale aviser og bøger.

Noget af det første konkrete der er skrevet om emnet lokalt set, er skrevet af distriktslæge C. Fibiger i *Medicinsk Topographie over Silkeborg* fra 1863. Heri beskriver distriktslægen bymiljøet: *Blodet flyder ud over gaden fra slagterens forretning, og hvor der kun er et let fald, hjalp det end ikke med en efterskylning med vand. Hvor beboerne var genstridige og ikke ville iagttage renlighed forøgedes ulemperne yderligere*.

Men standarden blev hævet. I en beretning bragt i Midtjyllands Avis fortalte en ældre silkeborgenser, at når torvehandlen var slut om lørdagen, flød Torvet med halm, papir og andet affald. Dette blev fjernet af en halv snes mand, der kom fra Silkeborg Fattiggård, Frydensbjerggård på Århusbakken.

I mange år efter byens grundlæggelse i 1846 var det tilladt, at holde husdyr i byen. Så flere steder i byen var der de såkaldte koholdere, der helt frem til mælkeordningens indførelse i 1941, leverede ubehandlet mælk til husholdningerne. De måtte nødvendigvis have en mødding, og der var regler for at hindre, at møddinger skulle forurene det omgivende miljø. F.eks. måtte de ikke anbringes nærmere end 10 meter fra beboede huse og i behørig afstand fra drikkevandsbrønde.

Trods simple hygiejniske forhold var det allerede i 1859 muligt at få installeret et vandkloset, eller træk-og-slip, som det også kaldtes. I en annonce i Silkeborg Avis den 29. oktober dette år, annoncerede firmaet Carl Loeb med, at hans firma modtog 'bestilling på Joseph Marinmos patenterede lugtfrie luftklosetter'. Men det var nok kun få, der fik den slags installeret. De fleste klarede sig med et lokum i gården.

Med hensyn til kloakering omtaler Fibiger, at det var forbundet med store omkostninger at bringe byens kloakanlæg i stand. Det bestod af en rende med murede sider og bund, og lukket foroven med planker. Renden var nedgravet langs bygningerne på den sydlige side af Chausseegaden (Vestergade). Det var til denne kloakledning de annoncerede og installerede klosetter fik afløb. Vandet blev i to tilsvarende render ført tværs over gaden og direkte ned i Silkeborg Langsø, hvor spildevandet blev forvandlet til 'almindeligt' søvand!

Natmænd

De toiletbeholdere der blev anvendt til formålet, blev tømt af natmænd. Betegnelsen natmand var en meget gammel titel til den person, der ordnede alt det uhumske. I

ældre tid var det et omfattede arbejde at være natmand. Han var datidens renovationsarbejder, der udførte de værst tænkelige opgaver. Han blev tilkaldt når huder skulle trækkes af selvdøde dyr, helst inden de havde ligget mere end to døgn.

Han fik selvfølgelig ikke for meget for arbejdet, men hvis natmanden f.eks. slagtede et tuberkuløst kreatur, blev han ofte tilbudt et stykke kød, i stedet for penge. Disse dyr kunne godt spises, når kødet var ordentligt tilberedt. Disse natmænd var en del af bybilledet. Også i Silkeborg. De sidste af dem forsvandt først, efter at der omkring 1962 var installeret vandklosetter overalt i Silkeborg.

Gummiengen

I begyndelsen af 1900-tallet lejede Silkeborg Kommune et stykke jord i Alderslyst af ejeren på Vester Kejlstrup. Gårdens jord strakte sig dengang fra gården (på Kejlstrupvej) og ned til Enghavevej. Lejen var sikkert overkommelig, for jordbunden var moseagtig og ubrugelig til landbrug. Et større areal var drænet, med afløb til Mølledammen i Alderslyst.

På det lejede areal opførte Silkeborg Kommune en bygning beregnet til behandling af affald, såvel dag- som natrenovation. Foruden blandeanlægget var der et vaskerum, hvor toiletspandene blev renset, før de igen blev bragt ud. De to renovationstyper blev læsset af hvert sit sted og senere blandet sammen, og når det var sket, blev produktet kørt ud på den åbne mark, hvor det lå og gærede og omdannedes til kompost.

Selv om det var anseelige mængder, der endte dette sted, varede det faktisk ikke længe, før det hele var dækket med planter, der spirede frem fra de mange frø og kerner, som naturligt blev tilført. Der er beretninger om, at byens fine fruer mødtes med spånkurve på affaldsstakkene, for at samle friske lækre solmodne tomater, og senere på sommeren hentede de grønne tomater, til hjemmesyltning.

Bortkørsel af latrin fra ejendomme i byen skete efter et regulativ, og udført af kommunen. Enhver grundejer var forpligtet til at benytte denne ordning, og betale for ydelsen. De vogne der blev benyttet, var konstrueret således, at intet kunne spildes under transporten. Af samme årsag måtte ingen private forestå transporten, og det var ikke tilladt at nedgrave latrin i haver eller gartnerier.

Bygningen på Kejlstrupvej, hvor dag- og natrenovationen blev blandet, blev af de omkringboende kaldt 'chokoladefabrikken', og al den uhumske masse, der blev bredt ud over den moseagtige bund gav området navnet 'Gummiengen'. Senere blev dette sted helt mondænt, og er i dag bebygget med posthus, bibliotek,

Chokoladefabrikken på Kejlstrupvej, hvor dag– og natrenovation blev blandet. Bygningen blev senere taget i brug som fjernvarmecentral.

boliger og en børnehave.

Skraldemænd og Træk-og-slip

I 1937 traf Silkeborg byråd beslutning om at indføre klosetter i alle ejendomme til afløsning af latrinspandene. Ikke mindst natmændene, som var ansat ved renovationsvæsenet, var yderst tilfredse med ordningen, for der var mange gener ved toiletspandene. Men indtil der blev installeret klosetter, eller træk-og-slip, som blev afløst af lavtskyllende klosetter først i 1960'erne, blev toiletspandene stadig tømt af renovationsarbejdere, og de gik stadig under betegnelsen natmænd.

Der gik mange år, før den nye foranstaltning slog helt igennem, og indtil da klarede natmændene opgaven. Det var ikke mindst besættelsesårene, der var skyld i, at problemet blev forlænget. Aage Rasmussen, der var ansat ved renovationen i Silkeborg, fortæller om det at være natmand. 'At være renovatør var et knokkelarbejde, et slid uden lige. Vi kørte hver tirsdag og torsdag ud og hentede hundredvis af WC-spande i hele byen. Der var lokum i gården. Om natten var det en blandet fornøjelse at gå ned i gården fra anden sal, for at besørge. Mange brugte derfor en natpotte, som de så tømte i lokumsspanden dagen efter.

Det var skraldemændenes arbejde at fjerne såvel lokumsspande som skarnkasser. Det var ikke alene et knokkelarbejde, det var både det ene og det andet. Latrinspandene var lavet af zinkgalvaniserede jernplader, og var i sig selv ret tunge. Når latrinspandene skulle skiftes, medbragte man et låg med gummipakning, for at slutte tæt, men næsten alle pakninger var defekte, så når man fik dem på nakken, skete det ofte, at noget af indholdet slap ud. Det var noget svineri. Kommunen gjorde ikke noget ved sagen, fordi man planlagde en udskiftning til klosetter, og så var det unødvendigt at investere i forbedringer'. (Kilde: Keld Dalsgaard Larsen: Arbejderkooperationens historie i Silkeborg. S. 162).

Som et kuriosum kan nævnes, at betegnelsen skraldemand kommer af beskæftigelsen med bortskaffelse af affald. I gamle dage medbragte skraldemændene en skralde, som de larmede med, for at fortælle husmødrene, at det var nu, affaldet skulle afleveres.

Bymiljø

I 1947 kom en forordning, som nok ville vække forargelse, hvis den skule efterleves nu om dage. Grundejerne over hele byen blev ganske enkelt pålagt at feje fortov, cykelsti og kørebane fra husmur til midten af vejen, hvor der var fast underlag, og det skulle gøres lørdag formiddag inden klokken ni. Fejeskarnet skulle kastes i skarnkasserne og ikke ned i kloakken. På torve og pladser var der fejepligt af lyskasser, rendesten samt 10 meter fra egen husmur, ud over arealet.

Gader der endnu ikke var belagt med fast underlag som asfalt, var det grundejerens ansvar at fjerne ukrudt og holde vejen farbar eventuelt ved at rive den. Også dette skulle være sket inden kl. 9 lørdag formiddag. Gaderne i bymidten skulle fejes på alle hverdage. I tørt vejr var der påbud om, at gaden skulle fugtes før fejningen.

Vintersdal

Før besættelsen var der en losseplads i Alderslyst. Men da Alderslyst var en del af Balle Kommune, var affaldsproblemet ikke et anliggende for Silkeborg kommune. Derfor oprettede Balle kommune i

1936 en 5-årig kontrakt med Poul Christensen 'om deponering af dagrenovation fra Alderslyst i slugten syd for boligen'. Stedet var beliggende sydvest for gården, langt ude i en meget øde ende af bydelen. Her var der en sandgrav, man kaldte 'Vintersdal'. Nedkørslen hertil skete øst for ejendommen på nuværende adresse Nylandsvej 63.

En del af affaldet fra husholdningerne i Alderslyst blev deponeret på Vintersdal losseplads indtil 1941, og kort tid derefter startede en boligforening byggeriet af boliger på stedet, som nu kaldtes Kærshøj. Mens det meste af affaldet fra Alderslyst endte på lossepladsen Vintersdal, blev andet kørt til 'chokoladefabrikken' på Kejlstrupvej.

Indsamling af skrald og affald i Alderslyst skete på privat initiativ. En af de mest kendte skraldemænd var Rasmus Sørensen, der boede i Guldbergsgade. Han havde et par mindre heste og en vogn, hvormed han kørte rundt i gaderne og tømte skraldespandene. Når vognen var fuld, blev den kørt ud til Vintersdal og læsset af i sandgraven.

Rasmus Sørensen blev kendt under navnet Rasmus Kludesko. Det navn fik han, efter at han var kommet til skade med den ene fod, som gennem længere tid var forbundet. Han hyrede en mand til at køre affald, men da han erfarede, at afløseren ikke var god ved hestene, blev denne fyret. Derpå måtte Rasmus Sørensen selv i gang. Han bestilte en ekstra stor sutsko hos hjemmefabrikant Engelbredt på Sportsvej, der var alene med en stor børneflok, men som ernærede familien ved en hjemmefabrikation af sutsko, som han solgte til købmænd og omegnens brugsforeninger. Disse sutsko var mindst lige så kendte på Silkeborg-egnen, som de brunternede kameluldssko, der har været kendt gennem generationer. Engelbredts sutsko var fremstillet at et tykt, sort stof og med bunde af opskårne cykeldæk. Engelbredt kreerede en af disse sko i en størrelse, hvor der både var plads til fod og den omfangsrige forbinding, og derpå overtog Sørensen selv tjansen igen som skraldemand.

Dengang skulle der ikke meget til at give folk et øgenavn, så det var meget nærliggende, at Rasmus Sørensen fik øgenavnet Rasmus Kludesko, som var et øgenavn, der fulgte ham resten af livet. Det generede ham vist ikke, men faktisk var øgenavnet jo også i dette tilfælde et hædersnavn.

Affaldsbeholdere

Et regulativ fra 1947 fortæller, at der ved ejendomme uden møddinger skulle forefindes metalbeholdere til fejeskarn og køkkenaffald i et tilstrækkeligt antal, alt efter beboernes antal i ejendommen. Og af hensyn til rotter og løsgående hunde måtte beholderne aldrig fyldes mere, end at låget kunne lukkes. Skarnkasserne skulle stå på et fast underlag tæt op ad en mur, og være anbragt mindst 5 meter fra drikkevandsbrønde. Forrådnelige ting skulle anbringes i særlige beholdere, der ikke måtte tømmes af private. Det var et kommunalt anliggende, der skulle betales for. Der skulle være orden i tingene.

Ved før omtalte forordning fra 1947 blev det også besluttet, at Silkeborgs dagrenovations skarnkasser, i daglig tale kaldt skraldespande, skulle tømmes hver femte dag. Dagrenovationen var på det tidspunkt opdelt i to distrikter, Silkeborg og Alderslyst, med i alt omkring 3500 skarnkasser. Arbejdet var udliciteret og gennemførtes

De tunge, galvaniserede jernskarnkasser var tunge at håndtere. Kort før man overvejede at udskifte fik skaldemanden et hjælperedskab, den lille transportvogn.

med tre private lastvogne og et kommunalt arbejdshold på seks mand.

Foruden skarnkasserne i den indre by, var der 500 skarnkasser i yderdistrikterne. De blev tømt af det hold, der også tog sig af natrenovationen, for på det tidspunkt blev der stadig hentet og skiftet ca. 350 lokumsspande om ugen. Dette højst nødvendige arbejde blev udført af en privat vognmand og to kommunalt ansatte natmænd på to dage. For at få arbejdet til at passe på alle måder, tømte de så også skraldespandene i yderdistrikterne.

Det er uopklaret, hvor Silkeborgs første losseplads var beliggende. Men det er tænkeligt, at affaldet blev læsset af oppe på markerne på Silkeborgs fattiggård Frydensbjerggård på Århusbakken.

Denne formodning bygger på en beretning fortalt af Gunnar Sørensen, der blev født i Gamle Længe på Chr. 8. Vej. Han boede her hele sin barndom og kom som ung i arbejde som karl på Frydensbjerggård. Her fik han mange oplysninger af de ældre beboere, der hjalp til med driften på gården. De fortalte blandt andet, at affaldet blev pløjet ned på fattiggårdens marker.

I 1937 blev der i byrådet stillet forslag om, at kommunen skulle anskaffe 600 nye skraldespande om året over de følgende fire år. Anskaffelsen ville koste kommunen 6000 kroner, hvilket vel var overkommeligt. Men for at bringe balance i tingene skulle afgiften på tømning af dagspandene forhøjes med tre kroner om året og for tømning af natspandene med 6 kroner. Men så gik der politik i sagen. Enkelte politikere mente, afgiftsforhøjelsen var så høj, at mange nok ville installere klosetter til afløsning for spandene. Andre gik imod forslaget, fordi de mente, at husejerne selvfølgelig ville lægge forhøjelsen på huslejerne. Socialdemokraterne kunne godt tiltræde forslaget, men kun under forudsætning af, at ordningen ikke ville medføre arbejdsløshed.

Det endte med at forslaget tre uger senere blev nedstemt. I stedet blev det pålagt grundejerne at installere klosetter inden fem år fra oktober 1937. Da det var en relativ stor udgift for grundejerne fik de tilbudt en kommunegaranti på lån på indtil 950 kroner over ti år til formålet.

Mens det er uklart, hvad der skete med affaldet inden lossepladsen på Århusbakken, (på Mågevej), blev taget i brug i 1942, ved man, at Silkeborg Teglværk, også kaldet 'Aktieteglværket', i 1899 startede en produktion af mursten, som fortsatte frem til 1941. Da det var et meget rationelt teglværk med en stor produktion, fremkom der gennem årene nogle enorme huller efter lergravningen. Og det var disse huller kommunen nu passende kunne fylde op med dagrenovation fra hele Silkeborg.

Plastsække blev indført i 1974

Men det var ikke kun almindeligt affald, der ankom. Den meget giftige myremalm, der var brugt til rensning af bygassen på Silkeborg Gasværk, blev også læsset af dette sted. Mærkeligt nok var der ingen betænkeligheder ved at deponere den giftige myremalm, skønt alle vidste, at produktet var meget giftigt. Men det forsvandt jo bare ned i de store huller.

Til undskyldning for både ledelsen af gasværk og losseplads tjener, at det jo også var et spørgsmål om, hvad der ellers skulle ske med det. Det var jo længe før Kommunekemi i Nyborg blev anlagt.

Der ankom ikke så meget affald fra private husholdninger til lossepladsen på Århusbakken i de første mange år.

Årsagen var dels besættelsestidens mangel på alt og dels husmødrenes gode muligheder for at forbrænde en del af affaldet i komfuret. F.eks. var de fleste emballager til købmandsvarer fremstillet af papirprodukter, som var velegnede ved optænding i kakkelovne og komfurer. Avispapir var i sig selv en mangelvare, for dels var aviserne ikke særlig omfangsrige, og dels var det også næsten umuligt at få toiletpapir.

Fællesparken

Der var også en mindre losseplads i den vestlige bydel, nærmere betegnet i Fællesparken. Her var der i 1946 nogle tilbageværende småsøer, som blev fyldt op med dagrenovation, og samtidig blev den åbne bæk sløjfet og lagt i en rørledning. Området havde i en årrække ligget som et vildnis, men da arbejdet var færdigt, blev der anlagt et nyt anlæg, afgrænset af Landlystvej, Jernbanevej og Ewaldsvej.

I 1962, 20 år efter at lossepladsen på Århusbakken var taget i brug, var denne fyldt op, og den blev derfor lukket. Da det nogle år senere kom på tale at opføre en ny sygehusafdeling på Århusbakken, var det nærliggende at bruge den forhenværende losseplads til formålet, men en nærmere undersøgelse afgjorde, at man måtte vælge en anden mulighed for sygehusbyggeriet. Ingen turde tage ansvaret for byggeri dette sted.

Man forsøgte at påvise, hvor den giftige myremalm var læsset af. Kommunen efterlyste personer, f.eks. tidligere medarbejdere på lossepladsen og ældre gasværksarbejdere samt vognmænd, der sørgede for transporten, for om muligt at få udpeget stederne. Men det var forgæves,

for terrænet havde ændret sig meget gennem årene, og stedet ligger stadig urørt.

Da lossepladsen på Mågevej blev lukket, åbnede kommunen en ny losseplads i Funderholme, hvor forureningen med den giftige myremalm fortsatte. Det problem lider Ørnsø stadig under.

Plastsække kontra papirposer

I 1974 skete der den væsentlige omlægning i renovationen, at skarnkasserne skulle erstattes af skraldeposer af plastik med tilhørende stativer. Samtidig blev lossepladsen i Funderholme nedlagt, og hele renovationen i kommunen blev samlet på lossepladsen i Tandskov. Allerede i sommeren 1962 forsøgte Silkeborg Kommune at indføre papirsække til affald, men under forsøget blev papirsækkene droppet til fordel for plastsække, udelukkende af sparehensyn. Det medførte imidlertid en heftig og langvarig debat, som ikke mindst skraldemændene tog ivrig del i. De var store modstandere af plastsækkene og mente, de bedre end andre kendte problemerne. Men de tabte slaget, og måtte i en lang årrække lide den tort at slæbe plastsække, og derforuden se mange af deres kolleger blive invalideret af dem. Plastsækkene gav masser af arbejdsskader som snitsår, risiko for vådt arbejdstøj, øget belastning af arme, skuldre og håndled. Desuden flød der ulækkert affald ud af poserne og ned i nakken på skraldemændene.

Funderholme

Da lossepladsen i Funderholme forurenede Ørnsø mere end godt var, traf Silkeborg og Kjellerup kommuner først i 70'erne aftale om en fælles losseplads ved Tandskov. For at denne også kunne benyttes til deponering af aske fra forbrænding, blev

Skraldemandens arbejde var hårdt sommer som vinter. Her slæber han fyldte plast– og papirsæk.

der bekostet en dyr vandtæt og kontrollerbar bund, for at hindre nedsivning af giftige stoffer til grundvandet. Kommunerne indførte ligeledes en kompostordning, for at sikre plads til adskillige års restaffald.

I 1992 var der 17 fastansatte skraldemænd i Silkeborg Kommune, som hver fik en årsløn på knap 200.000 kroner. Deres fagforbund SID fremsatte et forslag om, at skraldemændene skulle til at fungere som miljøvogtere, men det var de ikke interesseret i. For dem drejede det sig om at få arbejdet overstået og komme hjem. De fleste valgte jobbet på grund af den fleksible arbejdstid, og ved at løbe ekstra stærkt kunne de klare arbejdsdagen på seks timer. Så ingen var interesserede i, at arbejdstiden blev lavet om, og heller ingen ønskede at komme på kurser i affaldsbe-

Indsamling af skrald første arbejdsdag efter julen 1978.

handling. Derimod så de gerne, at der blev indført en form for kildesortering og en vis form for genbrug.

Endelig i 1993 fik skraldemændene ret i deres påstand om, at plastsække var skadelige og burde udskiftes med papirsække.

Skraldemændene hilste afgørelsen meget velkommen. For først efter mange år kom en pålidelig rapport, der fastslog, at plastsække var den store skurk med hensyn til skraldemændenes helbred, og derefter blev papirsækkene indført. Ordningen kom til at koste den enkelte forbruger 30 kroner om året. Rapporten satte dog spørgsmålstegn ved, om det var plastsækkene eller håndteringen af dem, der var årsag til de mange sygedage, der var forekommet. Derfor var det også et spørgsmål, om plastsækkene skulle genindføres.

Selvfølgelig blev skraldemændene bakket op af deres fagforening SID. Men papirsækkene var en dyr løsning. De kostede op til 1,2 millioner kroner mere om året, end plastsækkene. En del af problemet gik videre til skraldemændene. For dem var det et problem, at de tjente ti øre mere pr. plasticsæk, for det betød nu, at hver skraldemand måtte give afkald på 500 kroner pr. måned.

Affaldsmængde

Danskerne var ikke langt fra at sætte verdensrekord med hensyn til affald indenfor EU landene. Gennemsnitlig producerede

Indsamling af papirposer på Solbakkevej. Nu har skraldemanden fået et velegnet køretøj.

indbyggerne i de tolv EU lande 350 kilo affald om året, mens hver dansker leverede 480 kilo. Men en del af affaldet blev dog genbrugt. Overalt i Europa, ja i næsten alle industrialiserede lande, blev der produceret alt for meget affald, så det var altså ikke blot et dansk problem, og da det ekspanderede op igennem 1990'erne, blev problemet taget op i EU. Hvad kunne der gøres?

Man mente, genindvinding var en god mulighed. Så EU tog nogle skridt i den retning, men langt fra tilstrækkelige.

Der blev opstillet nogle mål for mængden af affald, og der blev oplyst om genbrug, genindvinding og deponering. Men da Danmark først var blevet afhængig af EU's affaldspolitik, krævede Danmark ordningen udbygget. Det var uklogt på dette punkt, for EU-landene har jo som endemål en evig vækst.

Mens mange forslag så dagens lys, uden synlige resultater, voksede problemet. Det at være forbruger, var faktisk alt for let og bekvemt. Var der overflødig emballage omkring varerne, smed man det bare i skraldespanden, uden særlige bekymringer om, hvor det blev af. Alene Silkeborg kommune producerede først i 1990'erne 2.000 tons brændbart affald, men kommunen var uden mulighed for at få det forbrændt.

Kommunen søgte godt nok af få det forbrændt i Holstebro, men her var kapaciteten alt for lille. Derfor blev affaldet imod lovens bogstav deponeret på Tandskov losseplads, mens politikerne drøftede, om kommunerne skulle bygge et forbrændingsanlæg, eller affaldsmængden skulle nedsættes ved genbrug.

Tandskov losseplads blev i 1996 tilført 47.500 tons affald fra Silkeborg og Kjellerup kommuner, en stigning på over 18% på bare et år. Det ville tage op til tre år at bygge et forbrændingsanlæg, som ville kræve en investering på op imod 400 millioner kroner. Det var alle former for affald, også haveaffald, der blev mere af. Problematisk affald som olieprodukter og kemikalier blev i 1998 indsamlet i en mængde af 131 tons, imod 97 tons i 1997.

Da alt for meget affald endte på lossepladserne gik Silkeborg Kommune i forhandling med 35 andre kommuner om at opføre en ny forbrændingsanstalt. Affald var der nok af, for i 1998 sendte silkeborgenserne 600 tons affald til kommunens lossepladser i Tandskov og containergården på Tietgensvej. Meget af denne mængde kunne godt være komposteret derhjemme. Så det var med andre ord en slap holdning, der blev udvist. Derfor tog mandskabet på containerpladserne fat om nældens rod og bad folk om at lukke op for de affaldsposer, de bragte til lossepladsen. Og hvis der var for meget køkkenaffald i sækken, fik folk besked på at tage affaldet med hjem. Hvis deres affaldsbeholder var for lille, skulle de blot rekvirere

en større, men de måtte selvfølgelig betale et tillæg for årlig tømning. En bedre overvågning af problemet var absolut påkrævet.

Problemet med affald eskalerede. Politikerne begyndte ligefrem at spekulere økonomisk i skidtet. Mere end 25 kommuner i Danmark havde for længst indført brugerbetaling for afhentning af affald, hvilket dokumenteret nedsatte affaldsmængden væsentlig. I Silkeborg brugtes hvert år omkring 60 millioner kroner til indsamling og håndtering af affaldet. Så betaling efter vægt, ville måske være en fordel. Det gjorde man f.eks. i Kjellerup i 1995, og konstaterede straks, at mængden af affald blev mere end halveret, og det på trods af, at 700 nye ejendomme kom til.

Efterskrift

Denne artikel har peget på nogle væsentlige sider af renovationens historie i Silkeborg. Af pladshensyn i dette lille hæfte, må begrænsningen sættes her. Men der kunne også fortælles om kedelige politiske beslutninger, der betød lukning af f.eks. revalideringssektionen Reva.

Der kunne berettes om hjemmekomposteringens betydning, om større kloakeringsopgaver, om rensningsanlægget på Søholt, om udvinding af metangas på Tandskov losseplads og flere andre interessante emner.

Papirindsamlingen

Af: Niels Eriksen

Silkeborg kommune beslutter i 1963 at nedlægge skovholdene som beskæftigelsesarbejde. Det medførte, at man nu manglede beskyttet beskæftigelse. Til dette formål var papirindsamling et egnet tiltag, og der blev oprettet seks beskyttede pladser under ledelse af Ove Würtz.

I de nuværende Reva Silkeborg-bygninger drev på det tidspunkt institutionen Knaps Minde et snedkerværksted, som man i 1966 solgte til Silkeborg kommune, idet kommunen havde ønske om at samle alt beskyttet beskæftigelse på et sted, herunder også papirindsamlingen.

I årene som kom, udviklede genbrugstanken sig med rekordfart og i midten af 1980-erne blev der indsamlet og solgt ca. 1500 tons pap og 2000 tons aviser og ugeblade. Med tiden stødte man mere og mere på problemet plastik. Der blev derfor oprettet en underafdeling til behandling af dette. Her var omsætningen ca. 800 tons årlig.

I 1984 overtog Århus Amt Reva Silkeborg. Amtet havde et ønske om at revalidering skulle være mere psykisk, boglig og fysioterapeutisk behandling. Dette medførte at papirindsamlingen blev afviklet i 1985 og plastafdelingen i 1986. Lokalerne bliver herefter moderniseret og anvendt til gymnastiksal.

Børge Madsen beretter:
Oprindelig var Sejs og Svejbæk et ingenmandsland, hvad adresser angår. Vi boede først for i Sejs, når man kom inde fra byen, og mange kom og spurgte, om vi vidste, hvor den og den boede, ikke mindst landposten. Hver gang han fik et nyt navn, kom han ind og spurgte.

Engang først i tresserne fik jeg en henvendelse fra Linå kommune. Jeg var dengang i Borgerforeningens bestyrelse, og fordi jeg havde boet her så længe, ville de vide, om jeg vidste, hvad vejene i området blev kaldt, eller om jeg kunne finde ud af det.

Jeg måtte rundt og spørge folk, hvad de kaldte deres vej. Nu skulle man jo ikke spørge for mange, det gav for mange forskellige meninger; men når det rygtedes, at jeg sad et sted og fik køkkenkaffe, kom flere til for at give deres besyv med, så det kunne godt tage nogen tid. Vi fik dog sat navne på de fleste, og de veje, der ikke havde et navn, måtte vi finde på et til. Jeg havde forslagene liggende en tid, og der kom mange henvendelser, om det var det rigtige navn, deres vej havde fået, eller om det skulle staves på en anden måde. Forslagene blev afleveret til kommunen, som derefter opsatte skilte med navnene og udleverede husnumre til hvert enkelt hus, således at det blev helt overskueligt.

Vi blev senere sammenlagt med Silkeborg kommune. Herved opstod det problem, at nogle af vores vejnavne var de samme som Silkeborgs. Derfor blev nogle af vores navne ændret. Blandt andet kom Plantagevej til at hedde Kaprifolievej. Tværvej kom til at hedde Lyngvej, vel for ikke at blive forvekslet med Tværgade. Det er historien om vejnavnene i vores område.

Niels Andreasen, 86 år, og barnefødt på Sindbjerg, fortæller fra sit mangeårige eksil i Smålands Taberg i Sverige, hvad han husker om vejnavne i den vestlige del af Sejs: Sindbjergvej blev naturligvis kaldt Trinbrætvej, da Sejs trinbræt lå for enden af denne vej. Den nuværende Lyngvej kaldte vi Fru Rypesvej, for her lå og ligger huset med søjlerne, som fru Rype byggede. På nordsiden af Fru Rypesvej fra trinbrættet og omtrent til Gyvelvej lå Amerikanerens Mark, som har sin helt egen historie. På Svenssonsvej, i dag Brombærvej, havde tømrer Mogensen sit værksted. Søvejen startede ved *De små fisk*, gik over Valdemar Sørensens mark til Stengården og forbi Malmkjærs, hvor motorbådsklubben nu holder til.

Niels Andreasen har også en forklaring på, hvorfor *Hjortehoved* er blevet til *De små fisk.* Skolegangen skulle naturligvis passes, men både før og efter skoletid var der arbejde at lave for børnene. Mælken skulle køres ned til vejen på hjulbør. Kreaturerne skulle til skovs. Roer skulle renses, kartofler hyppes, men lykkestunder var

der trods alt, og det var, når der blev givet frihed til en svømmetur.

For børn og unge i den vestlige del af Sejs foregik det ved Hjortehoved, et vådområde ved Brassø. Når børnene på Sindbjerg skulle ned til vandet og bade, så sagde Niels' yngste søster 'den bette Grethe', at hun ville ned til de små fisk, som der var og er mange af på badestedet. Siden blev badestedet, i folkemunde på Sindbjerg og omegn, kaldt *De små fisk*, og det hang ved, kan man se i dag.

Badning ved de små fisk

Sejs snævringen

Forord af Inger Munk:

I *Syn for Sogn* nr. 1 fra 2002 skrev jeg om fire søskendes 'Amerika rejse' omkring 1909. Alle fire vendte hjem til Danmark, Karen – hun var blevet gift med Jens umiddelbart inden afrejsen – bosatte sig i Skægkær, Peder mødte på *Tølløsegård* polske Aniela, som han blev viet til i den katolske kirke i Holbæk, de boede bl. a. i Alderslyst, Alfred mødte Helga i København, hvor de slog sig ned, Otto vendte – efter endt militærtjeneste i bl.a. Sønderborg – tilbage til det midtjyske, i Grauballe – hos Anders 'sognefoged' – mødte han Ane, de blev viet i Svostrup Kirke i 1925, hvorefter de overtog *Speghøj*, Ottos forældres ejendom Sejling Hedevej 11.

Deres ældste datter – Esther – er min mor, og det følgende er en nøjagtig afskrift af de første sider af hendes erindringsoptegnelser.

Mit Liv !

Tilfreds i dit Hjerte
og glad i dit sind,
den rigdom faar roserne
frem paa din kind,
hvad hjalp det om verden
for fode dig laa,
naar dog ikke hjertet i
glæde kan slaa.

Vores hjem "Speghøj" som det så ud, når man kom op ad vejen, altså fra nord
Her fotograferet 25. 3. 1972

Jeg synes jeg har haft et godt Liv, der har været medgang og glæde, men ogsaa nogle gange mere modgang end det var rart, noget modgang skal vi nok ha', ellers bliver vi nok for overmodige.

Det første jeg kan huske det er da min Broder Peder blev født, han er født d. 18-6 -1929 og jeg d. 8-11-1925 jeg mindes at far var inde i Stuen med min Søster Erna og mig hun er født 4-2-1927, vi sad paa Chaiselongen mere husker jeg ikke fra selve Fødslen. Men saa kan jeg ogsaa huske den dag Peder var i kirke det var flot Solskinsvejr jeg tror naboen kørte med dem i Hestevogn. Far hjalp med at lave Mad han var i hvert fald ude at hælde Vand fra Kartoflerne ude i Rendestenen der var hverken afløb eller Vask i huset al spildevand skulde bæres ud.

Det næste jeg kommer i tanke om er min fire Aars Fødselsdag, da havde vi besøg af min Mormor og Moster af dem fik jeg en Æske ca 15 gange 25 cm stor deri laa der lysegrøn Træuld og saa var der en Hane, en Høne og en lille Pige de var af Celluloid og havde fine pastel farver Pigens Kjole var lyserød.

Samme dag blev den gamle Hest som hed Svend skudt 'omme for vesten' det var vesten for Huset det hed altid saadan, den Hest var meget gammel, jeg trak den sommetider ned i Marken til Far, en Dag faldt jeg men "Svend" stoppede og ventede til jeg kom paa benene igen.

Far kørte Mælk d.v.s. han hentede Mælkejunger ved tre store Gaarde og kørte dem til Ebstrup Mejeri, og tog saa skummet Mælk, Valle og Kærnemælk med tilbage. Vi Børn fik lov at komme med engang imellem, saa fik vi Kager eller Bolsjer. Ved én af Gaardene var der et Aftægtshus der boede Gaardmandens Moder, hun havde Fødselsdag samme dag som Far og forøvrigt ogsaa den gamle Konge Christian den tiende. Denne gamle Kone Ane Møller havde altid en Gave til Far paa Fødselsdagen et par hjemmestrikkede Sokker eller Fingervanter det var han meget glad for.

Far var sommetider inde at handle med Købmanden, som boede over for Mejeriet, saa havde han en pakke Rosiner med hjem, den røde Pakke med den fine dame udenpaa, han sad altid for Bordenden naar vi spiste, han aabnede Rosinpakken og saa sagde han Pylle, Pylle, Pylle, og rullede Rosinerne hen ad Køkkenbordet, saa var det med at være hurtig paa Fingrene, jeg tror nok vi delte pænt, det var vi vant til.

Hvis der var Is og Sne om vinteren skulde Far ekstra tidlig op, for saa skulde Hestene broddes, d.v.s. han skulde have slaaet nogle søm under Hestenes Hove saa de bedre kunde staa fast. Vi havde to brune Russere dengang i trediverne. Han skulde jo ogsaa have de fire Køer som vi havde malket, og have givet Roer saa kunde mor gi Halm og muge ved dem.

Naar Mor laa og vaskede Køkkengulv maatte vi ikke rende rundt, vi laa paa Bænken og saa legede vi at vi købte Lakrids af Mor, det var de sorte Striber der var imellem Gulvbrædderne, sødt ikke?

21.Marts 1931 fik jeg en ny Søster, vi store havde været nede ved Naboen, mens Fødslen stod paa, det var om Natten, vi kom hjem om Formiddagen, jeg ville ikke se den lille ny jeg satte mig paa en Trækuffert, som stod i køkkenet under Uret, hvornaar jeg tog mod til mig og fik hende at se husker jeg ikke.

Jeg var meget genert som Barn, saa det var ikke rart at skulde i Skole. Far cyklede mig derover den første Dag, og saa var jeg saa heldig at der var to Nabobørn som jeg saa kunde følges med hver Dag.

Inden jeg skulde i Skole havde jeg været med Far nede i Silkeborg, for at købe Skoletaske og Penalhus, min Farmor betalte tasken som er af Læder, en Skuldertaske jeg har den endnu. Penalhuset var af Træ og en todækker laaget var grøn og blaa og saa var der et lille hvidt Hus med rødt tag. Én af de første Dage jeg var i Skole havde Lærerindens Hund spist mine Madder, saa smurte hun to Franskbrødmadder med Marmelade paa, hun var for øvrigt altid god ved mig.

Så er vi fire, fotograferet "omme for vesten". Fra højre mig, Erna, Peder og Margrethe (kaldet søster). Året er 1932

I trediverne var der en Mand fra Silkeborg som gik rundt og tiggede *Skovtrolden* kaldte man ham, han kom ogsaa af og til til Sejling, han kom op til os en Eftermiddag, Mor var alene med vi Børn, Far var paa Arbejde, naa men *Skovtrolden* vilde have Kaffe og et stykke Mad, ja sagde Mor men saa maa du sidde herude ved Mælkevognen, for jeg har et sygt Barn herinde. Det var midt Sommer og godt vejr saa *Skovtrolden* fik en Stol og sad ude i Gaarden hans Shæferhund laa ved siden af ham, Mor smurte Sukkermadder, men samtidig fik hun min Bror listet ud af Køkkenvinduet, og saa skulde han løbe ned til Naboen Johan Mikkelsen, som var Sognefoged, og sige at *Skovtrolden* var paa besøg, Mor havde faaet smurt Mad og lavet Kaffe og gik ud med det, i det samme kom Naboen op ad Vejen, saa sagde *Skovtrolden*: "Jeg tror det er Sognefogden og han har Hund med", han havde nemlig ogsaa en Schæferhund, *Skovtrolden* fik besked om at forføje sig væk, og ikke komme her igen, vi fik Skovtroldmadder, vi saa ham ikke siden i Sejling, men engang imellem i Silkeborg, han gik om Sommeren altid i en lang Frakke og uden lange bukser.

Naa, hvad saa? der er uhyre mange oplevelser der trænger sig paa.
Søndag har jeg altid glædet mig til, jeg synes altid den har være anderledes end hverdagen, der skulde ikke laves saa meget om Søndagen, og Maden var anderledes vi fik tit Bøf og Budding med Selep, saadan kaldte vi Saftsauce af Rabarber, Kirsebær el. a. Frugt, Mor var god til at lave Budding, ja for øvrigt al slags Mad.

Der var blevet vasket Gulve og ryddet op om Lørdagen, det gjorde Søndagen ren synes jeg, og saa var der det, at naar vi kom godt over Middag, saa kunde det ske at der kom Gæster især om Sommeren.

Far gik ogsaa tit Tur med de største af os, Mor blev hjemme ved de smaa, hun havde daarlige Ben kunde som følge deraf ikke gaa med i Skoven, og hvor det var alt for ujævn, saa fortalte vi, naar vi kom hjem, hvis vi havde set noget spændende, og det gjorde vi næsten altid, en Fuglere-

de, en Rævegrav, en død Krage eller Hare, eller vi havde faaet en Sejltur i en lille Robaad som laa i Gubsø, som er en Sø der ligger i nærheden af mit Barndomshjem.

Af ulykker der er sket mens vi var Børn kan jeg fortælle, at min Bror Peder stod paa en stol ved Køkkenbordet, han har nok været et par aar ca., han faldt ned, og faldt saa uheldig at han ramte en Metalskrue, som sad i Køkkenbordsskuffen, den rev en ca. tre centimeter lang revne i højre side af Munden, altsaa fra Mundvigen og ud i Kinden, der blev sendt bud efter Læge, det var en kvindelig Læge Else Meier fra Silkeborg. Nabokonen 'Ane Mor' kom ogsaa, hende og far holdt Peder som laa paa Køkkenbordet, mens Lægen syede Revnen sammen, Mor sad ude i kostalden paa en Malkestol med min Søster Margrethe paa Skødet, og min Søster Erna og mig var der ogsaa, vi var spændt paa hvad Lægen gjorde ved Peder, hun syede Saaret sammen, og det groede sammen, men der var et ar som kunne ses resten af hans liv. Peder sagde 'Skæg Skæg' naar han rørte ved traadene, han fik Vælling og Mælk af en Flødekande han kunde jo ikke aabne Munden ret meget lige efter uheldet. Skruen kom aldrig i igen, den havde Far selvfølgelig skruet af Skuffen med det samme.

I 1933 er der seks børn familien.
Fra venstre Erna, mig, søster, mor (25.3.1902—3.2.1981), med tvillingerne Åse (med lys hue) og Svend, Peder og far (26.9.1890—6.2.1968)
Billedet er taget hjemme på "Speghøj" syd for haven.

Som den ældste af Søskendeflokken var jeg ikke ret gammel, før jeg begyndte at hjælpe Mor med forskellige ting bl.a. passe de smaa, engang jeg skulle se efter min Lillebror Knud, var han kravlet op paa Skamlen, og stod ved en Seng og holdt ved, saa tippede Skamlen, og han faldt ned og bed hul i sin tunge, en fin Trekant helt igennem Tungen, men heldigvis midt paa Tungen, det blev der ikke gjort noget ved, men jeg var ulykkelig, det var jo min skyld.

Nu vi er ved Ulykker maa vi lige ha' den her med ogsaa. Vi legede Cirkus en Dag, vi hængte Sække op i Døren i Vognporten, for at faa dem til at blive der, fandt vi en tung jernklods, den lagde vi paa sækkene oppe paa Bjælken, uheldigvis faldt den ned, og ramte én af Ernas Fingre, det gjorde avs, hun fik en sort Negl, og paa et tidspunkt faldt den jo af, men det var ogsaa en Ulykke, for Far maatte i hvert fald lime Neglen paa med Vaselin, og der maatte en forklaring med om at der vokser en ny negl ud.

Vi var ikke ret tit i byen, men til gengæld synes jeg vi ofte fik Besøg baade af fars og Mors Familie. Engang Mors Far og Mor var hos os, og der skulle komme en Taxa og hente dem, men det glemte han, min Morfar sad ret op i Kurvestolen hele Natten og ventede, hvordan og hvornaar de kom hjem husker jeg ikke. Taxaen er nok kommen Dagen efter, der var jo ikke Telefon ret mange steder dengang, Brugsen inde i Sejling By har nok været det nærmeste sted og der vilde Far jo nok ikke ind om Aftenen.

Fars søskende kom tit paa besøg, det var deres Fødehjem vi boede i, saa det var rart for dem at komme der, til Fars Fødselsdag var de der alle sammen, da skulde der noget Kaffe, Kringle og Lawkage til, Lawkagen var altid pyntet med hvidt Glasur og Pyntesukker, baade Kringle og Lawkage var hjemmebagt.

Én af Fars Søstre Agnes med Familie d.v.s. Mand og to døtre kom i mange Aar 1. Juledag eller 2. Juledag det var fast tradition og meget hyggeligt.

Fars Broder Peter som boede i Alderslyst, kom meget tit paa Besøg, enten alene eller sammen med Kone og en Søn og en Datter. Hvis han kom alene kom han cyklende, hvis det saa var bleven mørkt naar han skulde hjem, skulde han jo have Cykellygte paa, det var en Karbidlygte som han saa var inde ved Køkkenbordet og faa tændt, det syntes vi Børn jo var meget spændende at se om det nu virkede, den lyste ikke ret meget.

Naar Peter havde Familien med, kom de spadserende hans Kone kunde ikke cykle, hun var for øvrigt Polak. Det var som regel om Søndagen de kom. Vi kikkede tit ud af Køkkenvinduet over mod Hestehaven, som er en Bøgeskov som ligger i nærheden af Gubsø, saa kunde vi engang imellem være heldige at se fire Personer komme ud af Skoven saa vidste vi hvem det var, det var Farbror Peter, hans Kone Aniella, og deres to Børn Victor og Marie. Den vej har vi Børn ofte gaaet sammen med Far naar vi skulde besøge Familien i Alderslyst. Naar Peter var paa besøg var samtalen mellem ham og min Far altid et eller andet vedrørende deres ophold i Amerika, og det samme var tilfældet naar Farbror Alfred fra København var paa besøg han havde ogsaa været i Amerika de var der paa samme tid (se *Syn for Sogn* nr. 1).

Far havde en Søster Marie som boede i Resenbro, hende og hendes Mand Mikael og Sønnen Peter kom af og til cyklende op til os, engang de var der, skulde de se en

Sommeren 1940
I anledning af fotograferingen har jeg taget min konfirmationskjole på, konfirmationen var den 31.3.1940.
Igen er vi fotograferet hjemme på "Speghøj" syd for haven.
Øverst fra venstre: Erna, mig, Peder.
I midten: Søster.
Forrest: Åse, Knud, Svend.

Skildpadde som vi havde i en kasse, den blev løftet op og gik saa hen ad Jorden Marie slog en høj latter op og saa sagde hun: *'den gaar sku li saa stel som Mikael'*. Skildpadden var fundet i Alderslyst.

Nu vi er ved dyr, saa skete det ikke sjældent, at vi saa en Hugorm, engang laa der én lige uden for Bryggersdøren, den fangede Far og saa lokkede han den i en klar Flaske, og kom Sprit i den, den havde vi i mange Aar., det var uhyggeligt at røre ved Flasken selvom vi jo godt vidste at Hugormen var død.

5. December 1932 fik vi Tvillinger en Pige og en Dreng de blev døbt samme Dag og kom til at hedde Aase og Svend.

Min yngste Bror Knud blev født 29-11-1934 og han blev født hjemme ligesom vi andre, han er født om natten, jordemoderen kom ud i kammeret hvor vi tre store var, hun vilde se hvordan vi saa ud, hun havde Tasken i Haanden, der kunde nu ikke være en Dreng i.

P.S.:
Dette er få sider af de erindringsnotater min mor pt. har skrevet ned. Heldigvis er der meget, meget mere, og hun skriver fremdeles. Både hun og jeg vil varmt opfordre andre til at fatte pennen og skrive om det unikke liv, hver især nu engang fik tildelt. Det er spændende at skrive, og det er spændende læsning.

Inger Munk

26. juni 1948 skrev *Silkeborg Avis:*
Fra i dag oprettes der en ny bilrute, der 9 gange om dagen kører på ruten Silkeborg-Hattenæs-Ludvigslyst. Den er lagt an på turistbefordring, men vil køre hele året rundt for fremtiden. Bilen besørger pakker og bud, og der kan fås rabatkort for folk, som vil benytte den hver dag.

Initiativtager var Mikael Kristensen, der helt tilbage fra 1927 havde drevet lillebilforretning i Resenbro. Det kunne til tider være en omflakkende tilværelse at køre lillebil. Som han sagde til en lokal avis i forbindelse med sin 70 års fødselsdag, at det jo var før Lillebæltsbroens dage, så for eksempel en tur til Odense, hvor han naturligvis måtte vente på at få sine kunder

Mikael Kristensens bus Tiger Cub til 45 passagerer leveret af DAB 1/8 1962. Foto fra DAB's arkiv.

med hjem igen, kunne trække ud. Efterhånden fik natteroderiet Mikael til at ønske sig en mere fast *køreplan,* og hvad var da mere naturligt end at oprette en rutebilrute.

Mikael Kristensen

Det lykkedes ham at opnå koncession på at drive en rute fra Silkeborg til Ludvigslyst. Straks fra starten blev den benævnt som *Søruten*. Ser man på køreplanen fra 1953 fortæller den om 10 daglige dobbeltture, og da man jo ikke kan forestille sig mange hjælpechauffører på lønningslisten de første år, må man sige, at Mikael har været beskæftiget fra tidlig morgen til sen aften. Men i modsætning til lillebilerhvervets natteroderi fik han jo nok nu sin nattesøvn.

Hvordan det lykkedes at få amtet overbevist om nødvendigheden af ruten langs søerne, hvor der jo i forvejen var betjening af DSB, endda med trinbræt i Sejs på det tidspunkt, fortalte Mikael mig i bussen en aften engang i 60-erne. Jo, han havde jo omhyggeligt anført det turistmæssige vedrørende betjening af turisterne til både Hattenæs og Ludvigslyst. Selvfølgelig havde han undgået at kalde endestationen for Svejbæk. Det kunne jo have givet dem sære ideer om konkurrencen med DSB.

Det var i øvrigt ikke den eneste snak jeg fik med Mikael. En aften havde en af mine drenge været i biografen sammen med et par klassekammerater (de var vist kun 11 år, men det var jo i Frode Fredegods dage), og de skulle komme hjem med bussen klokken halv ti. Bussen kom, men ingen drenge stod af! Kort tid efter ringede telefonen – det var sønnen: Om jeg ikke kunne komme ind og hente dem på rutebilstationen, for *"Mikael ville ikke have dem med"*. Jeg blev jo umiddelbart godt gal i hovedet, hentede drengene og ringede så til Mikael og ville da godt vide, hvor slemt de da havde opført sig, siden han turde efterlade dem i storbyen. Mikael forklarede mig, rolig som han var, at de havde været højrøstede, og han havde følt, at de generede bussens øvrige passagerer. Sådan! Og det var jo i øvrigt ikke hans ansvar, hvordan de kom hjem! Inden vi havde snakket færdig, var jeg parat til at holde med ham.

Betjeningen af Hattenæs har tydeligvis i rutens barndom ikke været optimal. I hvert fald er Skanderborg Amtsråd blevet bedt om at tillade en mindre omlægning af ruten. Der blev via ministeriet for offentlige arbejder bevilget en to-årig koncession til kørsel helt ned forbi både Gl. og Ny Hattenæs, så det har jo nærmest haft karakter af en prøvetid. I Amtsrådets sprogbrug lyder det, at der ved Hattenæs *"må finde nedkørsel sted ad den private vej til*

Køreplan for Ruten

SILKEBORG-LUDVIGSLYST

Gyldig fra 29. September 1957

Holdepladser: Ludvigslyst-Skolen, Sejs, Hattenæs, Silkeborg

Køretid: 20 Minutter. (5 Min.) (5 Min.) (3 Min) (7 Min.)

Afgang fra Ludvigslyst

Alle Hverdage 6,25 7,30 9,15 11,10 13,15 14,30 16,00 17,10 18,30 20,00 22,35
Søn- og Helligd. 8,00 9,15 10,35 13,15 14,30 16,30 17,30 18,30 19,30 20,30 22,30

Afgang fra Silkeborg

Alle Hverdage. 6,45 8,30 10,45 12,05 14,00 15,15 16,35 17,50 19,30 21,00 23,10
Søn- og Helligd. 8,30 10,15 11,30 14,00 15,00 17,00 18,00 19,00 20,00 21,00 23,10

Cykler og Barnevogne uden Ansvar og i begrænset Omfang.

Jule- og Nytaarsaften udgaar Turene 20,30 og 21,00

Mikael Kristensen, Svejbæk.
Telf. Svejbæk 40
Telf. Silkeborg 190

restaurant Gl. Hattenæs og videre ad den private vej forbi Ny Hattenæs med opkørsel ad statsskovvæsenets vej gennem Naaege skovpart". Hvornår denne kørsel ad skovvejene er ophørt ved jeg ikke. Måske har den kun fundet sted de bevilgede to år (indtil 1951). Eller blev Mikael selv træt af denne omvej?

Ret tidligt blev ruten publikumsmæssig så stor en succes, at den krævede en større bus. Og nu måtte Mikael Kristensen have den store tegnebog frem. Han bestilte et helt nyt køretøj hos DAB (ja, hvor ellers?) med 45 siddepladser og mange ståpladser, en rigtig forstadsbus. Prisen? 140.000 kr. Men så nåede han det også lige inden omsen!

Efter sammenlægningen med Linå var Silkeborg kommune interesseret i at få 'søruten' udvidet til at køre til Laven og i øvrigt videre helt til Ry. Ry kommune anbefalede det, og trods trafikministeriets protest kom ruten i gang. Det stillede nye krav til Mikaels vognpark. Han måtte anskaffe en bus mere, men den skulle ikke være for stor! Jernbaneviadukten ved Svejbæk kom til at bestemme dens størrelse, så den blev så at sige indkøbt efter, hvad viadukten ville lade slippe igennem.

Den gamle bus kunne ikke klare denne forhindring, så skulle man til Laven eller Ry om dagen indgik et busskifte ved Ludvigslyst. Om aftenen og lørdag-søndag var dette ikke nødvendigt, idet den 'lille' bus da udførte hele turen. Den gamle plan om at lave en gennemgående vej på nordsiden af banen var på det tidspunkt stadig ikke opgivet, så man regnede med, at den smalle viadukt ville forsvinde. Det er som bekendt ikke sket! Det skal tilføjes, at Silkeborg kommunes interesse i den udvidede kørsel jo nok mest udsprang af beho-

vet for skolebusser.

Eftersom Sejs-Svejbæk mere og mere blev en forstad nærmede tiden sig for *rigtig* bybuskørsel, og da Mikael følte det naturligt at lade sig pensionere, slap han i 1974 tøjlerne og lod ruten overgå til bybusselskabet i Silkeborg. Navnet blev til et *nummer:* Linie 7.

Inden da når Mikael dog at fejre jubilæum. Silkeborg Avis skriver i den anledning:
På tirsdag kan rutebilejer Mikael Kristensen, Svejbæk, fejre 25 års jubilæum som rutebilejer. Mikael Kristensen var i sine unge dage beskæftiget ved landbruget, men det passede ham ikke at gå alene bagefter ploven. Han ville ud og have kontakt med andre mennesker. Han startede da som lillebilvognmand i Resenbro, og som den joviale mand, han er, fik han mange kunder og kørte land og rige rundt. Han fandt da ud af, at der måtte være behov for en rutebil mellem Svejbæk og Silkeborg, og han søgte og fik bevilget koncession og startede Ludvigslyst-ruten den 26. juni 1948. Mikael, som han populært kaldes, har altid været en flittig og dygtig mand, der passer sin rute godt og omhyggeligt. Han er formand for Silkeborg rutebilstation og er tillige i bestyrelsen for Landsforeningen Danmarks Bilruters 9. kreds, og han vil sikkert modtage mange lykønskninger på jubilæumsdagen.

En vandrehistorie om Mikaels slagfærdighed skal lige med, denne version er fra Jyllandspostens *Lune Jyder*:
Mikael havde i mange år haft koncession på ruten fra byen ud til et af byens udflugtssteder, som tillige var centrum for en stadig voksende sommerhusbebyggelse. Hans rutebil var ikke just sidste nye model, den havde mange år og næsten lige så mange tusinde kilometer på bagen, men Mikael holdt af den og forsvarede sig altid ihærdigt, når nogen forsøgte at gøre nar ad antikviteten.

En dag havde han et par elegante københavnerfruer med ud til sommerlandet. Da de skulle af, prikkede den ene af damerne Mikael på skulderen og spurgte i en overlegen tone:
Nå lille mand, hvad koster så turen i skraldevognen her?
Jow, svarede Mikael uden at dreje hovedet en tomme, *a plejjer å ta' en kroon få hwæ spand.*

Chaufføren Otto Nielsen med datteren Bente og Mikaels bus

Gården Marienlyst i Virklund i perioden 1795 - 1927

Af Preben Strange

Ved udskiftningen af Virklund By i 1795 ved vi, at gårdene Kristinedal, Gunilshøj og Marienlyst blev flyttet fra deres gamle plads i landsbyen og ud på de tilhørende marker.

Ejeren af Silkeborg Hovedgård, landsdommer Henrik Muhle Hoff, skriver i sine erindringer, at han på grund af den tilhørende skov ikke kunne sælge gårdene i Virklund til bønderne, og derfor bekostede han selv udskiftningen.

Planen var, at 4 af de 12 gårde skulle udflyttes fra Virklund, og de 3 af dem skulle opbygges af nye materialer. Den fjerde gård blev aldrig udflyttet, men derimod nedlagt ved fæsterens død, så det blev kun ovennævnte 3 gårde, der blev udflyttet og bygget op fra grunden.

Det vides ikke helt bestemt, hvor Marienlyst har ligget i Virklund By, men på et kort fra 1818 er der dog anført nogle meget utydelige gårdnumre, der indikerer, at gård nummer 3, ejet af Peder Westergaard, har ligget, hvor nu ejendommen Vesterlundvej 11 og 13 er beliggende.

Dette bestyrkes af, at gård nummer 4, det nuværende Vesterlundvej 17, ejes af Søren Westergaard, og da det ud fra kortet ser ud til, at gårdene 3 og 4 har været bygget sammen, stammer navnet Westergaard fra den tid, hvor der kun var en helgård, og ejerne af den vestligste gård i byen kom så meget naturligt til at hedde det samme som gården.

Vesterlundvej 11 og 13, hvor Marienlyst sandsynligvis lå før udflytningen i 1795.

Vesterlundvej 11 og 13 er i dag stærkt ombygget og bygningen ud mod Vesterlundvej, der oprindelig var hestestald og lade, er nu indrettet til beboelse.

Man valgte ofte af hensyn til brandfaren at flytte en af de sammenbyggede gårde ud på marken, men i dette tilfælde kan det også være, fordi Henrik Muhle Hoff skulle skaffe jord til de 6 nye familier, han ansatte i Virklund. En kendsgerning er det, at al jorden omkring Vesterlundvej blev udstykket til husmandsfamilier, medens den fjernere liggende jord blev til gården Gunilshøj, hvor så Søren Westergaard flyttede ind. Antallet af ejendomme med jord omkring Vesterlundvej er netop 6, og det må derfor være gård nummer 3 og 4, der er blevet udstykket.

En anden ting, der kan have spillet ind, er, at Peder Jensen Westergaard har kunnet se sin fordel ved at få en gård med helt

nye bygninger og med en placering ude på den tilhørende jord. Han har garanteret følt sig på 'Herrens mark', nu da han var kommet uden for landsbyens trygge fællesskab, og hvordan har ikke hans kone, Kirsten Jensdatter, følt det. Nu kunne hun ikke mere få en snak med nabokonen, og der var langt til dem, hun ofte arbejdede sammen med eller fik hjælp af ved sygdom og barsel.

Peder Jensen Westergaard er på dette tidspunkt 36 år, og deres søn Jens Pedersen er 12 år. Af folketællingen fra 1801 kan vi se, at der på gården er ansat en karl, en tjenestedreng og en tjenestepige.

Hvorfra gården har fået sit navn, fremgår ikke umiddelbart, da det jo ikke kan være Peder Jensens kone, den er opkaldt efter. Første gang navnet optræder, er i Silkeborg Hovedgårds jordebog for 1804. Et godt gæt kunne være, at den egentlige ejer af gården, Henrik Muhle Hoff, har opkaldt gården efter sin hustru, Anne Maria Vodschou, ligesom han opkaldte Katrinedal ved Bryrup efter sin første hustru. En anden mulighed kunne være, at den var opkaldt efter hans ejendom, Marienlust ved Kiel.

På udskiftningskortet er bygningerne ikke angivet, men på et kort fra 1857–58 er stuehuset med have placeret mod øst, en kostald mod nord og en lade mod syd. Bygningerne er ikke sammenbyggede, men de synes at have haft den samme placering som de senere bygninger.

Bygningerne syner ikke af meget, men på det tidspunkt krævedes der heller ikke meget, idet besætningen i sognet normalt var på 6 til 8 malkekøer, 20 til 25 får og 4 heste. Herudover tillagdes der 1 til 2 kalve om året.

Amtmand J.E. Schythe, Skanderborg Amt, skriver i 1843, at Virklund har meget skarpsandet jord, og det passer i hvert tilfælde også på Marienlyst, hvor bakkerne er meget sandede med enkelte lerforekomster ved den nuværende Ekkodalen. Hertil kom Oddermosen, der kun kunne udnyttes til tørvegravning.

Dyrkningen af jorden foregik med et vekselbrug, hvor man 1. år havde byg (grønlandsbyg dvs. byg efter græs), 2. år gøderug (jorden blev gødet), 3. år byg, 4. og 5. år havre eller boghvede, og så var marken også så udpint, at den henlå til græsning i 4 til 5 år.

Herudover har Peder Jensen haft ret til underskoven i det, der blev kaldt Peder Jensens Hovedlod. Han kunne således lade sine dyr græsse i området fra Ekkodalen i syd, Odderbækken i øst og Skadebækken i vest og helt ned til Almind sø. Han kunne desuden bruge de lave træer til foder og gærdsel. Overtræerne måtte han kun røre efter udvisning af ejeren, ellers var det skovtyveri.

Denne græsningsret må formodes at være forsvundet med statens overtagelse og indhegning af skoven i 1837.

Endelig havde gården også engstykker ved Gravbækken og Rødbæk.

Af udskiftningskortet fremgår det også, at de gamle navne fra markbogen i 1683 stadig er i brug. Kortet viser nemlig følgende navne: *Bøgebjerg Blokker* (Bøgebjergvej), *Tattershuul* (Q 8 mv.), *Små Blokker* (Uglesøvej 1 og 3 A-F), *Silkeborg Ager* (Marienlystvej, Bjørnestræde og Ellemarken), *Pigehøi Blokker* (Ellemosevej og Ellebakken), *Sands Ager* (Ellesvinget og Nyhøjsvej) og *Oddersblok* (Ellemosevej og Ellevænget). Endvidere

er hele det grønne område op mod naturstien angivet som *Oddermose*.

Gårdens skel mod øst lå dengang mellem statsskoven og Uglesøvej 3 A – F, Bjørnestræde og Nyhøjvej, idet landevejen til Silkeborg først fik sin nuværende placering i 1860, da chausseen blev anlagt, som navnet siger med en belægning af chausseesten. Bjørnestrædet og vejen på østsiden af stuehuset er således resterne af den gamle Horsens – Silkeborg landevej.

Peder Jensen Westergaard er fæster af gården indtil 1832, hvor fæstet overdrages til Hans Nielsen, der var født i Herning, og gift med Ane Magrethe Rasmusdatter fra Them sogn.

Der var ved disse overdragelser ikke tale om egentlige handler, idet Virklundgårdene jo fortsat ejedes af Silkeborg Hovedgård. Bønderne i Virklund fæstede gården og skulle som betaling arbejde i alt 368 dage på Hovedgården. Der var ikke tale om hoveri, da dette jo var blevet afskaffet i forbindelse med udskiftningen.

Denne ordning fortsatte indtil 1857, hvor fæsterne fik mulighed for selv at købe gården, og dette sker også med Marienlyst, som Hans Nielsen køber for straks derefter at overdrage den til sin søn Niels Peder Hansen.

Denne beholder dog ikke gården så længe, idet han allerede den 7. november 1866 sælger gården til forvalter Alfred Asar Nielsen fra København. Den nye ejer er kun 23 år, og det fremgår af folketællingen for 1870, at han er ugift og har ansat en husjomfru/husbestyrerinde. I 1889 er han dog blevet gift med Severine Cecilie Sørensdatter fra Lyngå ved Århus, og de har fået 2 børn.

Fra 1866 kan vi ud fra de bevarede skøder få nogle flere oplysninger om gården.

Det fremgår således, at salget ikke omfatter gårdens andel i fællesmosen samt det hus, der ligger nord for gården afgrænset af statsskoven mod nord og øst og mod vest af landevejen til Horsens. Det på grunden liggende hus tilhører Søren Poulsen og er bortlejet til ham for 50 år. Mod syd er skellet til gårdens jorder for tiden betegnet ved, at sælger har pløjet lige til skellet, og desuden har han afmærket med pæle. Huset, der er tale om, er det nuværende Horsensvej 3.

Ligeledes skulle køberen respektere den med arkitekt Zeltner indgåede kontrakt på 30 år angående brugen af den såkaldte Odders Mose.

Endvidere forbeholdtes det brygger Krogh, Silkeborg, der *i sommer efter akkord med sælgeren har skåret tørv i gårdens mose, at afhente sine i mosen henstående tørv med fri færdsel til og fra mosen*.

Købesummen er fastsat til 7000 rigsdaler.

Det fremgår endvidere, at der er sælgerens pligt at frigøre den solgte ejendom for den på samme hvilende aftægt til Ane

Huset er det nuværende Horsensvej 3, og udhuset er det gamle stuehus i ejendommen, der nævnes i 1866. Foto fra ca. 1950.

Magrethe Rasmusdatter (manden, Hans Nielsen, er afgået ved døden). Til gengæld skal køberen uden nedslag i købesummen betale sælgeren 20 rigsdaler om året, så længe Ane Magrethe Rasmusdatter lever. Dette sidste kunne tyde på, at Niels Peder Hansen overtager forsørgelsen af moderen. Køber og sælger deles således om forpligtelsen, idet aftægten var sat til 40 rigsdaler om året.

Endelig skal sælgeren indestå for, at Anders Pedersens enke, der bebor et hus på gårdens mark tæt ved mosen, fraflytter huset den 1. marts 1867. Ifølge oplysninger fra ejeren af Bøgebjergvej 16 har der i gammel tid ligget et hus midt på deres grund. Det lå op til en gammel vej fra Marienlyst og ind i skoven. Statsskoven havde en tinglyst vejret, der i forbindelse med byggeriet af Bøgebjergvej 16 blev afhandlet med kongelig skovrider Schoubye, der fik jagtretten inde på gårdens eng ved Rødbæk. Det eneste minde om det gamle hus er et gammelt blommetræ.

Det fremgår ikke af skødet, at der har ligget et teglværk helt ovre ved opkørslen til Ekkodalen, men dette kan jo også have været en del af aftalen med arkitekt Zeltner, for han fik her en ideel placering for produktion af mursten. Tørvene var i mosen og leret var i skrænten, hvor nu Skanderborg-husene i Ekkodalen er placeret. Teglværket er på matrikelskortet fra 1857-58 vist med 2 bygninger og kan stadig eftervises i skrænten.

At Alfred Nielsen syntes, at gården med sine 50 ha agerjord berettigede til, at han kunne kalde sig proprietær, fremgår af folketællingslisten for 1880. Af folkehold var der på daværende tidspunkt kun 2 tjenestekarle, 1 tjenestepige og 1 røgter.

Det fortælles i øvrigt, at det var samme Alfred Nielsen, der efter at have fået lagt nyt stråtag på bygningerne stod udenfor og ville nyde en pibe tobak. Da han tændte piben, smed han tændstikken i den gamle halm, og gården brændte ned.

På stuehuset fortæller årstallet 1887, at gården er blevet genopført på dette tidspunkt og har fået sit udseende som en efter datiden moderne gård i røde sten med kostald mod nord, lade mod vest og karlekamre og hestestald mod syd.

I 1907 sælger Alfred Nielsen gården til Anton Holmgaard med alt tilhørende undtagen en favn brænde, 6000 tørv og 15 høns.

Anton Holmgaard beholder ikke gården længere end til 1911, hvor han sælger den til Frands Jensen Petersen fra Skovslund ved Salten Langsø.

Frands J. Petersen(f.1870) og familie Nielsine (f.1871) , Johanne (f. 1896) og Hakon (f.1899).

Han havde allerede i 1906 solgt sin gård til Alexander Foss, der på jorden opførte en ny villa, som han kaldte Høvild efter gårdens gamle navn. Frands Petersen forpagtede gården, indtil han i 1911 købte Marienlyst.

Ved købet fulgte alt med på nær en rød hest og et sæt seletøj samt en vogn. Om dette skulle bruges i Anton Holmgaards fremtidige virke som vognmand i Silkeborg, vides ikke. Han endte i øvrigt som bestyrer af Them Fattiggård fra 1915 til 1923.

Frands J. Petersen havde på Skovslund drevet et landbrug med både ager- og skovbrug. Han kendte også til at lave træsko og havde haft folk ansat til at lave dem på akkord.

Gennem sin moder der var fra Jægergården i Gl. Rye, havde han arvet en tredjedel af en skovpart i Rye Nørskov sammen med sin fætter Niels Jensen. Sidstnævnte drev en del handel og Frands J. Petersen købte i 1925 70 tønder land skov i Rustrup skov af ham. Skov var nu så meget sagt, for som hans datter Johanne sagde, når nogen spurgte, hvor den lå: *"de skulle bare kikke efter den skov, hvor der ingen træer var"*.

Herudover havde han den 1. juni 1917 købt 27–30 tdr. land jord (matr. Nr. 5 i). Dette var noget græsjord *(Hestebakken)* og så et hedestykke (*Skalhede*) , der lå op mod statsskoven. På heden plantede han

Marienlyst ca. 1914. Manden til højre i billedet er ejeren, Frands J Petersen, den lille pige Grethe Bjørnholt, senere gift med vejmand Frederik Sørensen. Siddende i græsset er det Nielsine Petersen født Thomsen, datteren Johanne med hunden Flink. Den unge mand, der holder hesten er Hakon Petersen, der i 1927 overtog gården efter faderen.

bakkerne til og opdyrkede slugterne (*Hjortedal*). Skoven ejes i dag af Silkeborg Kommune.

Frands J. Petersen havde med sine tilkøb samlet en ejendom på i alt 225 tdr. land, hvoraf kun de 90 var egentlig ager og eng. Ejendommen var blevet ændret til en egentlig skovejendom. Det er derfor også tydeligt, hvor hans interesser ligger, da han i 1927 sælger gården til sin søn Hakon Petersen. Han beholder nemlig selv skovene og driver dem til sin død i 1955.

Forinden han solgte, havde han udstykket en grund syd for gården, hvor han opførte en villa (Uglesøvej 2).

Udover at være en dygtig landmand og skovbruger var han i tidens løb betroet mange tillidshverv. Han var således sognerådsformand for Them sogn i 3 perioder, formand for brugsforeningen i Virklund, kasserer for Them Mejeri og Elektricitetsværk. Herudover sad han i bestyrelsen for Silkeborg Bank.

Frands J. Petersens aftægtsvilla 1927. Nuværende Uglesøvej 2.

De tidligere skoler

Den første skole for børn i Serup og Lemming blev startet i Serup i 1735. Ligesom inden for kirkevæsenet var Lemming anneks til Serup med skolen placeret her, mens degnen boede i Lemming. Inden da var der ansat sognedegne. Deres primære opgave var at bistå ved de kirkelige handlinger, men der var også tillagt sognedegnene at undervise sognets unge i kristendomskundskab.

Med datidens transportmidler må det have været trælsomt at bo i Lemming og arbejde i Serup - sikkert et politisk kompromis – for i 1741 får Serup sin egen skoleholder. I Lemming har der op gennem årene været undervist i lejede lokaler og først i 1831 opførtes den første skole. En ny skole kom til i 1871 og yderligere en skolestue i 1914.

I Nisset blev der undervist i lejet lokale fra 1867, indtil en skolebygning stod klar i 1869. I 1900 blev der bygget en forskole med bolig til lærerinden, der også underviste i Lemming skole.

Nye tider.

Allerede i 1930-erne begyndte sognerådet at lægge planer om en centralskole for hele Lemming kommune. I sognerådet sad der borgere fra både Lemming og Nisset, så man enedes om en skoleplacering lige midt mellem de to landsbyer. Her lå i forvejen jordemoderboligen, men da embedet var blevet nedlagt i 1930, købte man af amtet boligen med tilhørende grund. Så var pedelboligen på plads.

Rejsen til København

I 1941 var man klar til at bygge, men krigen havde allerede besværliggjort tingene. Et udvalg rejste derfor til hovedstaden for at fremme sagen. Men intet nyttede, for restriktioner og mangel på materialer gjorde, at byggeplanerne måtte opgives. Efter krigens afslutning i 1945 blev der arbejdet videre med planerne, og den 12. juli 1952 kunne der afholdes licitation over byggeriet, der stod klar til brug i efteråret 1953.

Skolen levede op til datidens krav om et befolkningsunderlag på ca. 900 personer i kommunen, fortrinsvis landboere, forretningsdrivende og håndværkere, så der var god plads til de 100 elever, der var i 1953. Skolen var 4-klasset. Første klasse alene – 2. og 3. årgang i 2. klasse – 4. og 5. årgang i 3. klasse og 6. og 7. årgang i 4. klasse.

Førstelærer Nellemann fra Nisset gik på pension, mens Magnus Ginnerup fra Lemming skole blev førstelærer på den nye centralskole.

Hovedbygningen

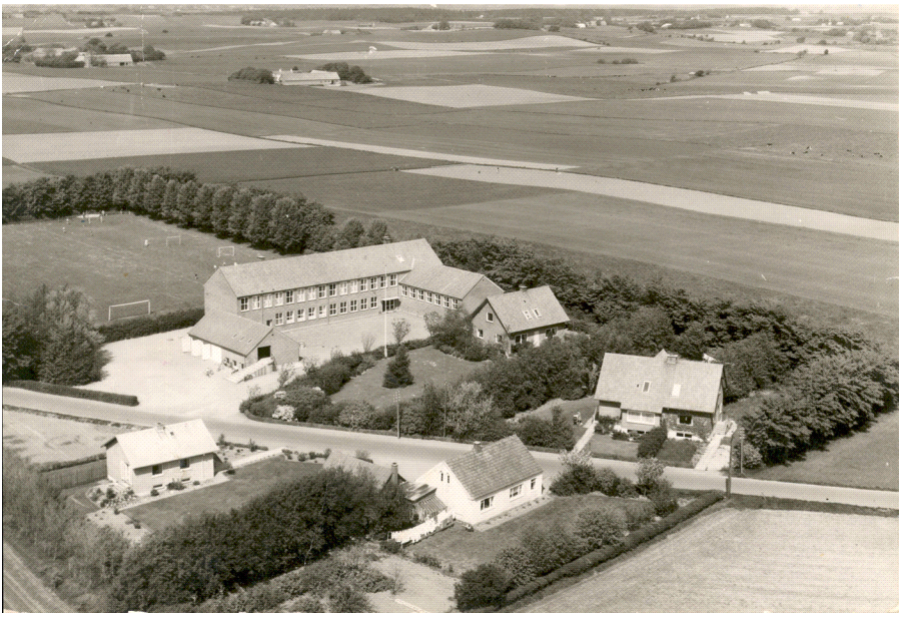

Den bestod af en aula – indgangsparti – hvorfra der var trappe op til de 5 undervisningslokaler på førstesalen. Her var desuden et par depotrum hver på 5 – 7 kvadratmeter. Det ene blev brugt som lærerværelse, dårligt placeret for enden af den lange gang og uden mulighed for tilsyn med børnene i frikvartererne. Men det var i tråd med tidens syn på skolen, hvor lærerne skulle undervise, og førstelæreren havde tilsynet med børnene. Han kunne i pauserne overskue skolegården fra sit køkkenvindue, mens de andre lærere enten var på lærerværelset eller hjemme i de nærliggende tjenesteboliger

Det andet depotrum indeholdt i 1963, da jeg blev ansat som andenlærer, nogle gamle landkort, plancher til naturhistorie, bøger og samlingen af dyr. Den var nu til at overse, for den bestod af en udstoppet ugle, en grønspætte og en hugorm i sprit. Skulle vi bruge kladdehefter, stilehefter blyanter eller viskelæder, måtte vi bede om det hos førstelæreren. Kun han havde nøglen til det aflåste skab.

Et stort, køligt og godt lokale mod øst blev ikke brugt til undervisning. Her var sognebibliotek med åbningstid for sognets voksne et par gange om ugen. Det varede et par år, inden jeg overhovedet så dette lokale, for førstelæreren var bibliotekar og indehaver af den eneste 'nr. 7'-nøgle, der fandtes på skolen.

Stueetagen

Nedenunder til venstre var der et lille lærertoilet, sløjdsal og skolekøkken Endvidere var der med adgang fra skolegården et drenge- og pigetoilet samt indgang til sognerådslokalet. Til højre i aulaen om-

klædnings- og bruserum før gymnastiksalen, der var normalt indrettet med ribber, tove, hest, plint, buk og måtter. På gulvet var der malet badmintonbane, der hver eneste aften blev flittigt benyttet til træning og turnering.

Udenfor

Her omkransedes skolegården af førstelærerboligen, hovedbygningen, gymnastiksalen og længst mod vest af læskur og cykelskur i 2 etager. Det var der god brug for, da samtlige elever cyklede hjem i den lange middagspause – enten mod Lemming eller Nisset. På læskurets bagside var der 3 garager til lærernes køretøjer.

Lærerboligerne

Førstelærerboligens placering ud mod skolegården viste besøgende, hvor de skulle henvende sig, hvor lederen boede. En dobbeltbolig ud mod landevejen indeholdt andenlærerboligen over mod skolen og en lærerindebolig i den modsatte ende. På den anden side af vejen pedelboligen og i 1962 blev der ved siden af opført endnu en lærerindebolig.

Boligerne var i overensstemmelse med tidens krav og hermed forskellige i størrelse. Lederboligen på 100 -, andenlærerboligen på 80 – og lærerindeboligerne på ca 60 kvadratmeter. Dengang regnede man ikke med, at lærerinderne var gift, så derfor behøvede de mindre plads. Alle boliger var med centralfyr til koks eller kul (senere oliefyr), med gruekedler (senere vaskemaskiner) og i køkkenet gaskomfur (senere elkomfur). Alle boliger var i to etager med kældre.

En af lærerinderne havde mand og 2 børn. Det var i 1964, og der var sat en ældre vaskemaskine ind, men nu var den gået i stykker og skulle repareres eller skiftes ud. Da det var kommunens pligt at holde tjenesteboligerne med de foreskrevne faciliteter, kom sagen på et sognerådsmøde, hvor lærerindens MAND blev indkaldt. Her foreslog et af medlemmerne, at de i stedet kunne få et køleskab, og selv købe en ny vaskemaskine – køleskabet var billigere. Da familien imidlertid selv havde købt køleskab syntes manden, at det var et dårligt forslag, og det endte med, at formanden skar igennem, og den nødvendige reparation bevilget.

Myndighederne

Sognerådet bestod i 1960-erne af mænd. En konservativ, en socialdemokrat og tre fra venstre. Kommunen var fattig, så der blev ikke brugt flere midler end højst nødvendigt. Førstelæreren havde en aftale med sognerådet om, at han måtte købe det nødvendige inden for hefter og lærebøger – vel i alt en udgift på nogle få tusind kroner. I takt med at der kom flere og yngre lærere til skolen, steg kravene. Vi bad forgæves om sakse, pænere tegnepapir, farveblyanter og lim til formning, men blev henvist til stedets undervisningsmidler, nemlig ternede hefter, hvor eleverne skulle overføre en tegning fra venstresiden til højresiden samt noget meget groft, gråt karduspapir til fritegning.

Jeg stod selv for al drengegymnastik og idræt og havde et ønske om, at børnene kunne erhverve skoleidrætsmærket. Vi havde 2 springstøtter + snor, et spyd, en bold og et stopur, men ingen løbebane eller springgrav, så det var lidt hårdt at 'lande' både i længde- og højdespring. Vi søgte om en springgrav og fik bevilget et læs sand fra den lokale grusgrav – resten måtte vi selv klare, så efter et par eftermiddages slid sammen med de store drenge i 7. klasse, var der gravet en tilpas fir-

kant i sportspladsens ene ende til det bevilgede sand.

Samlingerne øges

Da der var god plads i glasskabene, havde jeg sat mig for at arbejde på at øge naturhistoriesamlingen. Jeg fik aftale med sognerådet om, at hvad børnene bragte ind af døde dyr, måtte vi få udstoppet hos konservatoren på Vestergade i Silkeborg. Det blev en dyrere aftale, end sognerådet nok havde kalkuleret med. En stor kampagne blandt eleverne førte til, at der i en periode ugentlig blev indbragt døde mus, fugle og krybdyr – ja, selv en flot edderfuglehan, som en forælder havde skudt kom til at indgå i samlingen. I løbet af et par år bestod samlingen af næsten 60 forskellige dyr. Ofte var vores private fryser midlertidig opbevaringssted for alskens godt emballerede og mærkede dyr, inden de blev afleveret til konservatoren.

Hids Herreds Kommune

I 1969 blev jeg førstelærer på skolen, og i årene før diskuterede vi kommunesammenlægningen i 1970. Skulle vi gå sammen med Silkeborg eller gå med i en ny konstruktion bestående af kommuner fra Engesvang i vest til Grauballe i øst i en stor bue nord om Silkeborg? Det blev som bekendt det første og 'den lange døde sild', som den anden løsning blev kaldt, tabte kampen. Silkeborg-tilhængerne sagde, at vi ville sikre os ved at gå med i en stor, rig bykommune. Hids herred-tilhængerne mente, at vi ville blive ædt af Silkeborg og uden udvikling, hvorimod 'den lange', men fattige løsning, bedre ville sikre de mindre og jævnbyrdige bysamfunds udviklingsmuligheder, og dermed give større chancer for at overleve med skole, boligudstykning, industri og forretningsliv.

Det skulle vise sig, at vi skolemæssigt gik et par hårde årtier i møde med årlige, tilbagevendende kampe med politikerne om overlevelse. Vi tabte kampen og Lemming Centralskole blev lukket pr. 1. august 1992.

1. august 1992 sænkes flaget for sidste gang på skolen

REPORTAGE

Vemodigt farvel til skolen

Det var med blandede følelser, at eleverne på Lemming Skole ved Silkeborg i går holdt sidste skoledag. Allersidste faktisk. Skolen er nedlagt.

LÆS 1. DEL, SIDE 3

Artikel i Midtjyllands Avis

Erindringer fra Nørreskov

Af Poul Færk Magnussen

Opmålingssignal på vores bakke 1963

Min interesse for historie synes jeg er gammel, selv om jeg kun er 56. Lige fra jeg kan huske, har jeg altid lyttet med stor interesse, når de gamle i familien var samlet og sad og talte om svundne tider, og hvad der var passeret.

Egentlig så startede al denne historieforskning efter at have hørt de gamles beretninger. Først gav det mig lyst til at finde noget om mit barndomshjem i Nørreskov, Sortenborgvej 8, senere noget om mine bedsteforældre, og så greb det jo hurtigt om sig; så slægtsforskning er for mig blevet en livslang og spændende fritidsbeskæftigelse. Og på opfordring skal jeg her fortælle lidt om min familie, om ejendommen, om hvad de gamle berettede, og hvad jeg sådan selv kan huske.

Min far, Peder Magnussen (1895-1985), var født på ejendommen i Nørreskov og havde 7 søskende, hvoraf de 5 blev voksne. Hans far, Per Magnusson (1842-1899), stammede fra Veberöd, en landsby ikke langt øst for Malmø. Han kom til Silkeborgegnen i 1867, og blev gift 2. gang 18.11.1881 i Gødvad med Ane Marie Pedersen (1855-1933), som kom fra Ebstrup i Sejling sogn, og havde bl.a. Birk - og Gustavussenfamilierne i Sejling sogn som forfædre. Ældre mennesker på egnen taler endnu om 'svenskeren' i Sejling, Andreas Gustavus Halvig Rytter, som antagelig er født i Skåne omkring 1696 og død 9.4.1775 i Sejling. Han var blevet gift i Køge 3. påskedag 1725 med enken Maren Andersdatter (1696-1770) fra Sejling. Fra starten af 1730-erne bor de i Sejling.

Min mor, Rigmor Færk (1902-1994), var født i Sønderup på Himmerland, men tilbragte sin barndom i Mogenstrup i Grinderslev sogn i Salling. Hun stammede bl.a. fra den store Færk-slægt på Nibeegnen og fra Bodildsen- og Qvistslægterne i Salling. Inden de blev gift, tjente min mor bl.a. i Sinding og hos den nu afdøde 'gamle' Diderichsen i Nørreskov.

Ejendommen var blevet købt af min tiptipoldefar, Andreas Nielsen (1770-1853) i Balle, i 1830'erne (**1**) af selvejergårdmand Morten Rasmussen i Gødvad. Den blev ved denne handel udstykket fra moderejendommen inde i Gødvad by, 'til bebyggelse inden 2 Aar'. Området kaldtes i 1838 for Nørheden, senere både for Gødvad Mark, Gødvad Nørhede og Nørreskov.

Men det ser imidlertid ikke ud til, at han nogensinde nåede at flytte ind på stedet. Få år senere blev ejendommen nemlig solgt ved tvangsauktion 1. december 1841 (**2**) efter krav fra Andreas Nielsen til en mand fra Ans, Søren Pedersen Holm. I auktionsskødet anføres godt nok bl.a. 'med de derpaa værende Bygninger', men det er en ofte anvendt formulering i skøder.

Familien Holm flyttede derefter ind i et lille hus beliggende ved vejen til ejendommen Sortenborgvej 6, lige på den anden side diget (den nordre side). Det er blevet

fortalt mig, at diget var blevet opkastet for at markere grænsen omkring herregården Øster Kejlstrups jorder, og med et par sving går diget lige fra sogneskellet til Lemming sogn og ned til Gudenåen. Det skærer den nordre del af Gødvad sogn fra, og det kaldtes pudsig nok for Svostrup Hede, selv om det ligger i Gødvad sogn. Selvejer Jens Nielsen Hjorth på Grauballe Mark fæster i 1850 en parcel til Morten Sørensen fra Grauballe. Parcellen fastlægges bl.a. ud fra Kejlstrups dige (**3**).

I min fars barndom var der imidlertid forsvundet så meget af selve huset, at børnene fra de omkringliggende ejendomme ugenert kunne lege i haven, der da blev kaldt Søren Holms Have. Fra denne have stammer også de gule blomster, der bredte sig i marken nord for diget, og som man, selv ikke i min barndom, havde kunnet få bugt med ved at sprøjte marken.

Min fars ejendom var blevet udstykket fra ovennævnte ejendom i 1861 og bestod kun af 4,4 ha. (eller ca. 8 tønderland), men den kunne jo brødføde en familie med mange børn; man krævede ikke så meget i de tider. Dén kom i familiens eje, da min fars morfar, Peder Jensen Birk (1814-1898), købte den i 1867 (**4**) af en Niels Hagensen. Birk havde måttet sælge sin gård i Ebstrup efter krigen i 1864, fordi tyskerne havde taget kvæget og andre for dem brugbare ting.

Efter et par år i Nørreskov døde Birks hustru, Kirsten Marie Andersen (1824-1869), og de gamle fortalte, at der ved den lejlighed var 2 lig i huset på samme tid. Kirsten Marie havde nemlig 28. marts 1869 født en pige, som blev døbt Kirsten Marie, og moderen døde selv den samme dag. Dette barn døde først 23. august samme år, så det med de 2 lig i huset på samme tid må bero på lidt af en erindringsforskydning hos de gamle.

Peder Jensen Birk, sikkert i 1890-erne.

På et tidspunkt før 1900 var stuehuset blevet forlænget mod syd og her fik Birk så to stuer. På sine gamle dage kunne han åbenbart godt være lidt pudsig. En morgen spurgte han således, hvad det var for en larm, der havde været; det havde lydt, som om det var på et marked. En anden gang havde han sagt, at han kunne høre, at der gik nogen udenfor og kaldte på ham. En nat var han vågnet og havde gået rundt inde i stuen og sagt, at nu ville han hjem. Efter dette blev han aldrig rigtig sig selv, og kort tid efter døde han. Han var som enkemand blevet boende på ejendommen

efter at svigersønnen, min farfar Per Magnusson, havde overtaget den i 1889 (**5**).

Af profession var Per Magnusson smed, og han havde tjent som herregårdssmed både på Alling Skovgård og Vester Kejlstrup. Efter sit første giftermål i 1876 overtog han Halvor Søndergaards ejendom og drev smedje her. Huset med smedjen lå på en lille forhøjning i marken ca. 80 meter øst for det nuværende stuehus, og jorden er endnu meget mørk på stedet. Men det hele må åbenbart være blevet ham lidt for broget, for i 1899 hængte han sig i smedjen.

Peder Jensen Birk havde en broder, Andreas Jensen Birk (1824- ?), som havde deltaget i krigene 1848-50 og 1864. Nogle år efter, at han var kommet hjem derfra, skulle han være rejst til Australien. Min fars fætter, Marius Pedersen Foged (1891-1979) fra Resendal, har fortalt, at familien modtog breve, som han havde sendt fra Queensland i det nordøstlige Australien. Jeg har forsøgt dels ved besøg i Australien og dels via arkiver og personer med navnet Birk i Queensland at finde oplysninger om ham, men indtil nu forgæves. Det viste sig også, at der fra England og Tyskland var kommet mange til Australien med navnet Birk.

Nu dækker Queensland jo også lige omkring 14% af Australien eller ca. 1,7 mill. km^2, så det er jo lidt af et område at få undersøgt. Her må vor tids IT kunne hjælpe; kommunikationen er i hvert fald blevet lettere og meget hurtigere.

Min far havde en kusine, Petrine Kirstine Pedersen (1875-1959), som var født i Gødvad. Der var aldrig snak om, hvem hendes far var. Da jeg fandt det i Landsarkivet i Viborg, viste det sig at være en ungkarl fra Serup, som familien ikke kendte noget til eller havde hørt om. Petrine var desværre ikke vellidt af sin mors søskende; én af dem sendte sågar ikke blomster til Petrines begravelse! Petrine blev senere gift med Anton Sørensen Veng (1878-1938) fra Sejs. De boede i et lille hus kaldet Krylborg ude på marken midtvejs mellem Aage Vigs og Erik Eriksens. Når de så hjemme hos far skulle have kartoffelmos, så hængte de en hvid klud op i et træ ude i haven, og så kom Kirstine og Anton og spiste med.

Ejendommen kom jo med på Generalstabens Topografiske Afdeling's kort ved den første rigtige topografiske opmåling af Danmark i sidste halvdel af 1800-tallet. Gødvad sogn blev således målt fra juli til september 1876. Disse kort blev fremstillet mere eller mindre som ejerlavskort og var kladder til de senere kort i 1:20 000. Højderne blev vist med kurver med en afstand på 5 fod (= 1,57 m.) mellem kurverne, altså et meget detaljeret kurvebillede. De 2 højeste punkter i Gødvad sogn er vores bakke med 278 fod (= 87,3 m) og Blæsbjerg lige øst for Gødvad by med 277 fod (= 87,0 m).

I 1928 får geodæterne ved Geodætisk Institut så øje på bakken. De ønskede at placere et målepunkt her, en såkaldt trigonometrisk station. Der var dengang en storslået udsigt fra bakken hele horisonten rundt. Efter forhandlinger med min far blev en deklaration underskrevet af ham og kaptajn Helk på vegne af G.I. og senere tinglyst. Instituttet erhvervede herved 1 m^2 jord til ejendom og fri afbenyttelse. Min far havde ikke noget imod, at der blev etableret et geodætisk målepunkt i bakketoppen, blot betingede han sig, at han skulle kunne dyrke jorden hen over stedet. Det voldte jo lidt ekstra besvær for

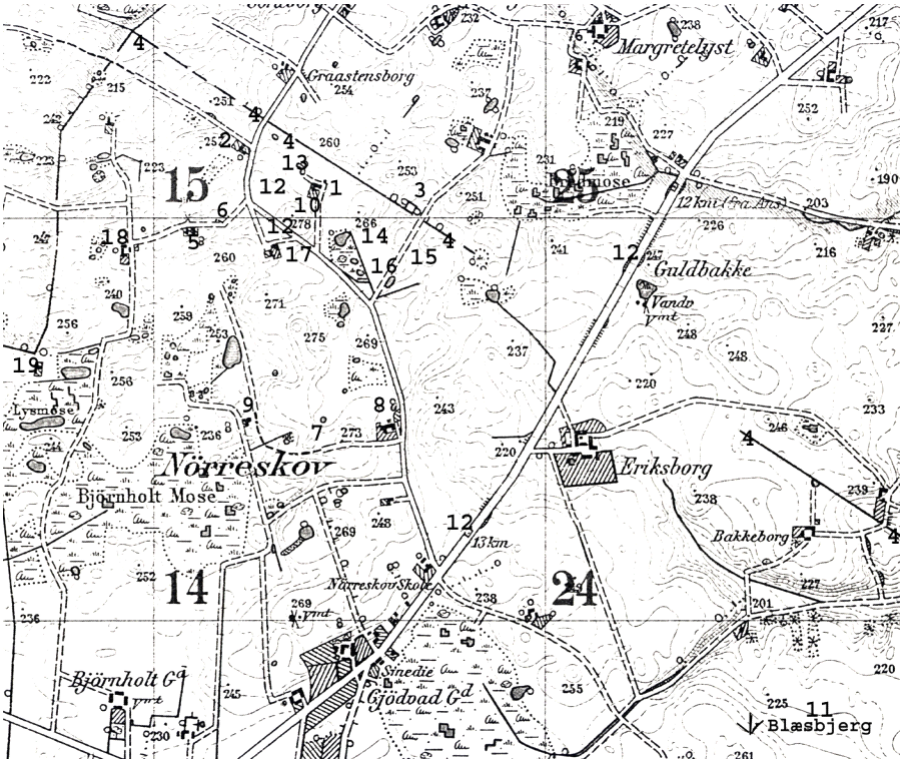

Kortet med de i teksten omtalte lokaliteter:
Generalstabens Topografiske Kort, målt 1876, rettet 1913.
1. Peder Magnussens ejendom. 2. Frode Pedersens ejendom Johannesminde. 3. Søren Holms have. 4. Diget mellem Nørreskov og Svostrup Hede. 5. Halvor Søndergaard. 6. Per Magnussons smedje. 7. Krylborg. 8. Aage Vig. 9. Erik Eriksen. 10. Vores bakke med målepunktet. 11. Blæsbjerg. 12. De to punkter ved kommunevejen og de to ved Silkeborg-Ans landevejen. 13. Mergelgraven. 14. Vores mose. 15. Michael Nielsen. 16. Præstegårdens mose. 17. Peder Ramsdal Nielsen. 18. Christian Hvorslev. 19. Bette Jacob.

de arbejdssoldater, som skulle grave punktet ned. Der var tale om en cylindrisk betonblok, ca. 1 m. lang og 30 cm. i diameter. Det foregik dengang med skovl og spade; senere fik instituttet en lastbil med sneglebor til sådanne opgaver.

Samtidig blev der etableret to punkter langs kommunevejen og to langs Silkeborg-Ans landevejen, således at det underjordiske punkt altid let kunne findes igen. De to langs kommunevejen blev i 1970-erne revet delvis op af en gummiged, der ryddede sne i en af de hårde vintre. Derfor etableredes to nye, ét i skellet til naboen og ét nede ved ejendommen. Da geodæterne først i 1960-erne atter skulle måle fra punktet, blev der i en del somre rejst et 4-5 m. højt signal over målepunktet. Nu var træerne omkring ejendommen imidlertid blevet så høje, at man dels måtte rejse et mindre tårn over målepunktet og dels save en del grene af træerne. Det var også nødvendigt at save toppen af flere af træerne i det levende hegn i skellet til Frode Pedersens ejendom. Min far fortalte engang, at han selv havde plantet dette hegn, og at det stod helt ude på hans jord.

Jeg havde for mine sparepenge købt en kikkert og tilbragte mange eftermiddage oppe på bakken med at finde de geodætiske signaler i omegnen. En dag var overtopograf E. S. Arentzen fra Geodætisk Institut oppe i det rejste tårn for at foretage målinger. Han havde en skriver med, som skulle notere resultaterne i journalerne og så fortælle, hvor det næste målepunkt skulle findes. Et af dem var ovre i Gjern Bakker, men Arentzen kunne ikke finde det med opmålingsinstrumentet. Jeg forklarede ham derfor, at hvis han nu kiggede ved dén lade og dét træ, så lidt op og til venstre, så skulle signalet være dér midt i skoven. Og ganske rigtigt, der var det. Senere fik jeg selv ansættelse på Geodætisk Institut og traf Arentzen igen. Jeg hørte ham ved flere lejligheder med stor moro fortælle denne historie, hvor en 11-års knægt belærte en gammel, erfaren måler om, hvor han skulle finde de enkelte signaler i terrænet.

Min far var en omhyggelig landmand, og jorden blev passet godt. Han havde været på Asmildkloster landbrugsskole i Viborg og senere tjent en del steder i omegnen, i Lunderskov vest for Kolding og på Als. Han fortalte engang, at tjenesten på gården på Als var den korteste, han nogensinde havde haft: 3 dage dér, så rendte han af pladsen. Gården hedder Store Elholm, og ved et besøg i sommeren 2006 kunne jeg konstatere, at den stort set ligner det billede fra ca. 1915, som min far havde af den. Det viste sig iøvrigt, at den nuværende ejer kunne fortælle, at det var hans oldefar, som min far havde tjent hos. I 1945 modtog min far for veldrevet landbrug Vandrepokal for Hids Herreds Husmandskreds til ejendom efter at have vundet den 3 år i træk. Arbejdet med jorden blev i 1950-erne og 60-erne klaret med to Nordbaggerheste og de dengang gængse maskiner; selvbinder fik vi sidst i 1950-erne.

Han fortalte også, at han selv havde drænet markerne. De første dræninger, han lavede i 1920-erne og 30-erne, havde ikke rør i bunden til at lede vandet, men derimod hånd- til hovedstore sten. I næsten samme periode blev der gravet mergel op fra en lavning nord for ejendommen, og i denne grav kom selvfølgelig en del af de mange dræninger til at udmunde. Herfra blev en dræning lagt over til en samlebrønd i skellet til Frode Pedersens ejendom, og herfra gik det videre over i Fuglemosen for til sidst at ende nede i

Observationstårn (O-tårn) på vores bakke i sommeren 1963. Til venstre for træerne i baggrunden stakladen, som far selv havde bygget..

Gudenåen. Andre dræninger endte i vores mose mod syd for så derfra via dræn i Michael Nielsens og Eriksborgs jorder også at havne nede i Gudenåen.

Egentlig er der to moser, der er forbundet med en meget bred og dyb grøft, som min far havde uddybet meget kraftigt. Mosen ved kommunevejen og jorden med Michael Nielsens ejendom på hørte fra gammel tid til præstegården. I 1970-erne købte min far denne mose af Silkeborg kommune. Mosen gav godt med brændsel til vinteren, så foruden koks fyrede vi også med træ og tørv derfra. Det var mest birke - og piletræer, der groede i mosen, og de blev med en del års mellemrum fældet.

Tørvene lavede min far selv, og til det formål havde han lavet en sluffe, en stor kasse på meder, som den ældtede tørvedynd blev skovlet op i. Herefter trak hesten den op til ligge- og tørremarken, et stykke græsmark mellem moserne. Her var en trillebør med et stort lad inddelt i mange rum. Den blev nu fyldt med tørve-

Peder Magnussens ejendom ca. 1930.

Peder Magnussens ejendom malet 1918 af JB. JB er maleren Jens Karl Laursen Brandt fra Lillering, 1889-1982. Boede flere steder i Silkeborg.

masse, tippet rundt og ned på jorden, og vupti havde man 50 'færdigstøbte' tørv. Når de senere på sommeren havde været stakket et stykke tid og var blevet godt tørre, blev de kørt hjem i tørvehuset sammen med det fældede træ. Når min far lavede tørv, gik jeg ofte og rodede i hullerne. Her kunne findes fine, pressede blade, hele agern og mange andre plantedele; altsammen mange tusinde år gamle.

Såkaldt rindende vand blev første gang lagt ind til en håndpumpe ude i kostalden. Vandet blev pumpet op fra en muret brønd i kanten af mergelgraven. Jeg har først i 1960-erne set resterne af denne brønd. Senere blev der gravet en brønd oppe hos naboen, Peder Ramsdal Nielsen. Den leverede vand til hans, vores og Halvor Søndergaards ejendomme. Da man gravede den, kom man gennem et tyndt lag kul, der også senere er truffet ved boringer på vores jorder. Den første rørledning deroppe fra gik ret tæt ved vejen ned til vores ejendom. I starten af 1960-erne blev en ny rørledning gravet ned, men denne gang vest om ejendommen og gennem lavningen syd for mergelgraven. I denne ret fugtige lavning blev der gravet både mergel og mosejord op.

Der var en store frugthave omkring ejendommen med stort set alle slags frugttræer. Blandt disse var også et meget stort og gammelt pæretræ lige syd for stuehuset. Min far fortalte om dette træ, at hans far havde frembragt det ved at lægge en pærekerne i jorden. En stor del af æbletræerne blev fældet i sidste halvdel af 1950-erne. Blandt de tilbageværende var alle de gode, gammelkendte sorter: Belle de Boskoop, Cox Orange, Cox Pomona, Filippa, Skovfoged m.fl. og naturligvis flere sorter blommer, mirabeller og pærer. Af al denne frugtvælde henkogte, syltede og tørrede min mor naturligvis meget til brug i husholdningen i vinterens løb.

Min mor gik meget op i blomster- og urtehaven og fik efter havebrugsudstillingen i Forsamlingshuset i 1947 De Samvirkende Jydske Husmandsforeningers Diplom for Havebrug og Udstillinger, 1. Præmie, fra Hids Herreds Kredsforening. Der blev avlet meget i urtehaven, og alle slags bær, røde og gule hindbær (de gule voksede i mosen), jordbær og stikkelsbær m.fl. blev i rigt mål solgt til bl.a. hotellerne i Silkeborg. Nederst i blomsterhaven var plantet en del bøgetræer i en næsten lukket cirkel: Lysthuset, hvor der inde i midten på en 1 meter høj betonstøbning var anbragt en rund cementplade. Her blev kaffen ofte nydt om søndagen i sommertiden, når familien kom på besøg. Det var noget af et halvdagsarbejde, når denne 'cirkel' skulle klippes både indvendig og udvendig. Og et heldagsarbejde, når også toppen af de næsten 2 meter høje træer med nogle års mellemrum skulle saves af.

I Nørreskovområdet vest for Silkeborg-Ans landevejen lå der omkring 1900 mindst 3 små landarbejderboliger. Der lå en på Christian Hvorslevs mark, der hvor skeldiget mellem Gødvad og Lemming sogne kommer fra nord, knækker og går mod vest. Ca. 50 meter syd for dette knæk lå for 120 år siden et lille hus, hvor der boede en landarbejderfamilie. Manden hed Jacob Christensen (1839- ?) og var født i Svostrup. Han var ikke særlig høj, og blev naturligvis kaldt for *Bette Jacob*. Nu havde han så den noget kedelige vane at bande temmelig højt og meget, uanset hvor han var, og hvem han talte med. Så når præsten en søndag formiddag om vinteren

havde hilst på ham ved kirken, kunne hans kommentar let være, at 'det er fanden brækme koldt i daw'. Så det var ikke uden grund, at hans øgenavn blev udvidet til *Bette Jacob fanden brækme*. Og tandløs var han da også gået hen og blevet på sine gamle dage, så han ikke selv kunne tygge maden; ja, så var der jo ikke andet for, end at så måtte konen jo hjælpe ham. Lidt tyvagtige var de også. En af naboerne fandt om foråret sin kartoffelkule fuldstændig tom, og han anede jo ganske sikkert nok, hvem tyven måtte være. Men bevise noget?, nej, det kunne han jo desværre ikke.

Min fars familie har næppe vidst, at de noget langt ude var i familie med denne noget pudsige fætter. Svenskeren i Sejling Andreas Gustavus Halvigs kone var nemlig Bette Jacobs tiptip-oldemor, ligesåvel som hun var min fars tiptiptip-oldemor.

En anden af naboerne var ude for en frygtelig ulykke i 1889. Min farbror, Jens Peder Magnussen (1882-1975), som var født i Halvor Søndergaards ejendom, har i 1969 fortalt: "Peder Just var mælkekusk og boede i den ejendom, som Erik Eriksens nu bor i. Når han på turen fra Silkeborg passerede gennem Nørreskov, så gik konen ned til landevejen med en madpakke til ham og havde en dag efterladt de 3 små børn hjemme. Medens hun var nede ved landevejen var der gået ild i hele molevitten, og da hun kom tilbage lå de 3 små børn derinde og var brændt. Røgen kom lige forbi mit fødehjem. Det var noget forfærdeligt noget. Og det har jeg blevet ved med at huske. Jeg legede meget med sønnen Rasmus derovre fra. Vi var dengang omkring 5 og 7 år".

Det her skrevne er kun et lille udpluk af alt det, jeg gennem årene har fået samlet, dels om Nørreskov og dels om min familie. Nu er det jo sådan, at hverken egnens eller slægtens historie nogensinde bliver skrevet færdig; heldigvis. Særlig om de nævnte landarbejderboliger og deres familier er det svært at finde ret meget. Det kunne jo være interessant med billeder af både familierne og husene. Så skulle nogen kunne komme med bidrag af den ene eller anden art til det her skrevne, så modtages disse til indlemmelse med stor glæde.

Noter:

1) Tinglæst 13-7-1838. Lysgård-Hids herreders skøde- og panteprk. 1836-1839, side 478a-478b. B47-SP21. LANVB.
2) Tinglæst 1-12-1841. Lysgård-Hids herreders auktionsprotokol 1835-1846, side 195a-195b. B47-416. LANVB.
3) Tinglæst 19-4-1850. Lysgård-Hids herreders Skøde og panteprotokol 1849-1852, side 284a. B47-SP25. LANVB.
4) Tinglæst 28-6-1867. Lysgård-Hids hrdr. Skøde og panteprotokol 1866-1868, side 587a-587b. B47-SP32. LANVB.
5) Tinglæst 15-3-1889. Lysgård-Hids hrdr. Skøde og panteprotokol 1889, side 45b. LANVB.

Kirkebøger for Balle, Gødvad, Køge, Sejling og Svostrup sogne.
Anetavle over Poul Færk Magnussen, håndskriftsamlingen. H6(42), 22A-C. LANVB.
Forskellige udgaver af kort fra Generalstabens Topografiske afdelings og Geodætisk Instituts perioder (før og efter 1928).
Silkeborg Avis, flere årgange.

Lokalhistoriske foreninger og kontaktpersoner

Balle Sogns Lokalhistoriske Forening
http://www.balle-lokalhistorie.dk
Formand: Poul Rathje. Tlf. Tlf. 86 85 3140 paulrathje@hotmail.com

Funder Lokalhistoriske Forening
http://www.funder-lysbro.dk/
Formand: Annelise R. Sørensen. Tlf. 86 85 13 56 annelise-rs@mail.tele.dk

Kragelund Sogns Lokalhistoriske Forening
http://www.frederiksdal-info.dk/
Formand: Teddy Greibe. Tlf. 86 86 70 47 teddy@c.dk

Lokal- og Slægtshistorisk Forening for Lemming, Sejling, Serup og Sinding
Formand: Bent Thor. Tlf. 86 87 70 24 lisbenthor@mail.tele.dk

Sejs-Svejbæk Lokalhistoriske Forening
http://www.sejs-silkeborg.dk/
Formand: Bente Rytter. Tlf. 86 84 61 71 lokalhistorie@sejs-silkeborg.dk

Silkeborg
Kurt N. Christensen. Tlf. 86 81 38 90 kurtnc@wanadoo.dk

Virklund
Preben Strange. Tlf. 86 83 67 92 preben.strange@nypost.dk

Resenbro
Vagn Sørensen Tlf. 86 85 32 41

Gødvad
Poul Erik Hornbøll Tlf. 86 82 86 95

Laven
Niels Mørch Tlf. 97 11 82 08

Linå, Mollerup og Hårup
Peder Erik Østergaard Tlf. 86 84 10 36

Historisk konsulent for Balle Sogn
Vagn Lihn Kristensen. Tlf. 86 82 49 65 lihn@pc.dk

Silkeborg Lokalhistoriske Arkiv
http://www.silkeborg.bib.dk/lokalarkiv/
tlf. 87 22 19 24 E-mail: lokarkiv@silkeborg.bib.dk